

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Философски факултет
Катедра „Социология“

Здравка Георгиева Димитрова

**Био земеделието в България 1990-2014: нови
социални практики в контекста на национални и
европейски политики**

Автореферат

За присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

в професионално направление

3.1. „Социология, антропология и науки за културата“

Научен ръководител: **проф. Петя Кабакчиева**

София, 2018

Дисертационният труд е с обем от 217 реални страници, отговарящи на 411 стандартни страници (1800 знака на страница) включително приложенията и използваната литература. Текстът е разделен на пет части – въведение, три теоретично-емпирични глави и заключение. Посочена е цитираната литература, която включва 147 заглавия на английски, 2 на френски, едно на италиански и 15 публикации на български език. Използвани са 32 нормативни, стратегически и статически документа.

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на от часа в Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в кабинет 409, бул. „Цариградско шосе“ 125, катедра „Социология“, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“.

Съдържание на автореферата

Съдържание на автореферата	3
Съдържание на дисертационното изследване	4
Актуалност и значимост на изследването	6
Изследователски проблеми, предмет, обект	7
Методология на изследването.....	11
Кратко представяне на дисертационния труд	12
Основни заключения	34
Приноси на изследователска работа	42
Публикации по темата на дисертационния труд	43
Цитирана литература в автореферата	44

Съдържание на дисертационното изследване

Въведение	5
1. Предмет, обект на изследването, изследователски въпроси и основни хипотези	5
2. Защо биологично земеделие?	9
3. Използвани методи за регистрация на данни	14
I. Първа глава: Теоретичен модел на изследването: подход и основни понятия	18
1. Институция и институционализъм	19
Социално-исторически институционализми – основни характеристики	24
Институционалната промяна – защо и как?	27
2. Мрежи за политики	30
Конкуренция или сътрудничество между публични и частни актьори	36
Issue network & policy communities като крайни точки на мрежите за политики	38
Идеи и ресурси - конкурентни оръжия за актьорите в мрежата за политики	43
3. Изследвания на процесите на европеизация	47
Дефиниции	47
Европейско и местно ниво – взаимодействия, въздействия и вариации	50
„Необходимото“ несъответствие	51
Европеизация в пост-социалистически контекст	58
Ефектът на транспонирането	60
4. Основни групи от фактори, мотивиращи избора за предприемане на дейност в био сектора	63
5. Обобщение	71
II. Втора глава: Институционализация на биологичното земеделие в България – поява и развитие	76
1. Биологичното земеделие в Европа и Европейския съюз	76
2. Политическо развитие на биологичното земеделие – поява на политики за „био“ и транспониране на европейски директиви в България	81
2.1. Първи период: поява на биологичното земеделие в българския земеделски контекст	81
2.2. Пред-присъединителен период и втори етап на развитие биологичното земеделие в България	92
2.3. Пълноправно членство в ЕС	101

2.3.1. Мерки за развитие на био земеделието и проблеми при реализацията им	101
2.3.2. Развитие на мрежата за политики за биологично земеделие след приемането в ЕС	107
3. Пазарни ориентири	110
4. Обобщение	113
III. Трета глава: Мотиви за ангажиране с биологично земеделие и организация на дейностите на актьорите	117
1. Как се стига до земеделие?	119
"Прагматиците"	119
"Идеалистите"	121
"Смесените"	123
2. Насочване към биологично земеделие	124
3. Отношение към био	143
4. Първи стъпки в полето на био	152
5. Оператори на биологично земеделие: много роли – един персонаж	158
6. Пазар на (не)биологична продукция от гледна точка на операторите	162
7. Взаимодействия между био операторите	170
8. Бъдещи (био) планове	180
9. Взаимодействие между конвенционално и биологично земеделие	185
10. Обобщение	198
IV. Заключение	200
Използвана литература:	205
Приложение №1 Гайд за полу-структурирано интервю за институционален анализ в рамките на проекта Bulgaria Organic:	216
Приложение № 2 Списък на респонденти от проведени полу-структурирани интервюта за институционален анализ в рамките на проекта Bulgaria Organic	221
Приложение №3 Гайд за полу-структурирано интервю с биологични оператори в рамките на проекта Bulgaria Organic:	223
Приложение № 4 Списък на респонденти по проведените интервюта с биологични оператори в рамките на проект Bulgaria Organic:	229

Актуалност и значимост на изследването

С индустриализацията на земеделските практики се установяват модели на отчуждение на човека от природата и загърбване на традиционните методи на обработка на земята. Биологичното земеделие се появява на земеделската сцена в отговор на тези тенденции по интензификация на земеделския сектор. То представлява нова интегрирана земеделска система, основаваща се на екологични принципи. Основна техническа характеристика на този тип земеделие е употребата на естествени системи за контрол срещу вредители и болести, както в растениевъдството, така и в животновъдството – отказ от влагане на синтетични пестициди, хербициди, химични торове, хормони, антибиотици и генно модифицирани елементи. За разлика от конвенционалното земеделие¹, биологичното земеделие представлява холистична система, която защитава здравето на агро-екосистемата, като държи сметка за биоразнообразието, биологичните цикли и биологичната дейност на почвите (King & Ilbery (2014:63). По дефиниция биологичното земеделие следва да се упражнява на малки терени, запазвайки широката гама от различни растителни и животински видове в техния естествен хабитат. По този параметър биологичното земеделие отново контрастира с традиционното моно-културно конвенционално земеделие. Социалните характеристики на биологичното земеделие са свързани с осигуряването на публично благо, чрез опазването на околната среда и ограничаване на замърсяването в следствие на земеделските практики (Khaledi et al. 2007, Michelsen 2009). Биологичното земеделие е обвързано с потенциал за развитие на селските райони (Flaten et al. 2010, Stolze & Lampkin 2009). Ползите от биологичното земеделие са както от икономически, така и от екологичен и социален аспект (Николова 2008:34).

Стопанствата в България се характеризират с голяма раздробеност на земята². Упражняването на дребно земеделие поражда сериозни проблеми. То не позволява внедряването на нови технологии, развиващи модерни земеделски дейности, а оттук, наложилите се земеделски практики са неефективни и неекологично съобразни (Котева и Атанасова-Чопева 2011:33, 39). Малките земеделски стопанства, определящи профила на българското земеделие, биха могли да се превърнат в ресурс за развитие на биологичното земеделие, опазвайки околната среда, биоразнообразието и ландшафта. По данни на НСИ към 2011 г.³ 27.5 % от населението в България живее в селски райони, където нивото на бедност е по-високо от това в градските региони, образоваността е с по-ниски нива, а населението е застаряващо в пъти повече отколкото в градовете. 10% от наетите в тези райони работят в селското стопанство, което представлява една от основните дейности в селските райони.

¹ Конвенционално земеделие започва да се използва по-често като термин през 70-те и 80-те години на миналия век, от изследователи и практикуващи алтернативно/устойчиво земеделие, както и биологично земеделие с цел разграничаване с не-органичните, не-биологичните методи на производство. Под конвенционалното земеделие разбираме „производствените система, при която се използват широк набор от обработки на почвата, синтетични торове, пестициди, хербициди, антибиотици и хормони“ (Василева 2007:53)

² Делът на земеделските стопанства с Използвана земеделска площ (ИЗП) до 2 ха през 2010 г. е 83,2%. (Бенчева 2012:12)

³ „Преброяване на населението и жилищния фонд в Р България 2011 г.“

Биологичното земеделие е възможен път за развитие на селските райони, поради това, че конвенционалното земеделие в България е сравнително неконкурентноспособно на европейското заради ниската производителност на труда в България, както и поради старата материално-техническа база в селското стопанство в страната. Така био-земеделието може да бъде разглеждано като „*алтернативен начин за устойчив растеж в опустяващите райони, опазване на околната среда, обогатяване на биологичното разнообразие и ефективно използване на природните ресурси.*“ (Греков и Стойков 2012:3)

Биологичното земеделие е алтернатива на конвенционалното земеделие не само от технологична гледна точка, но така също и от социално и институционална перспектива. От парадигмална гледна точка, то представлява и въвежда промяна в добре установените се традиционни земеделски практики (Michelsen 2001a:1), а Susanne Padel (2001:54) го представя като пример за „*комплексна иновация, която изисква стратегическа или системна промяна от страна на фермера*“ що се отнася до прилаганите методи на производство в сравнение с широко разпространеното конвенционално земеделие.

Проблемът за появата и развитието на биологичното земеделие в България представлява интерес от изследователска гледна точка поради възможностите на този вид алтернативно земеделие да „оживи“ българското село. Био-земеделието може да съдейства за устойчивото развитие на селските райони, ако се установи благоприятстваща институционална и политическа среда. Върху примера на биологичното земеделие бива изследвано взаимодействието между формални и неформални институции - регулации, регламенти, пазар, от една страна и норми, вярвания, традиции и ценности, от друга, които влияят на поведението и изборите на актьорите, ангажирани със земеделския (био) сектор, бидейки вписани в различни културни, социални и икономически условия. Така посредством това взаимодействие се цели изясняване на пътя на институционализация на сектора на биологично земеделие у нас и появата му като нова социален феномен.

Изследователски проблеми, предмет, обект

Предмет на докторантското изследване е институционалната промяна и структурирането на нов сектор в българската икономика. Дисертацията анализира как се появява една нова социална реалност в българската икономика в контекста на динамични социални процеси по преход от планова към пазарна икономика и период на присъединяване към Европейския съюз. Обект на изследването е биологичния сектор⁴ в България, върху чиято поява се представя процесът на институционалната промяна. Основните изследователски въпроси, на които текстът ще търси отговори са в следните основни посоки:

- Как биват положени основните на сектора и по какъв начин идеята за биологично земеделие се развива в България; как се случва този процес: кой, как и откога започва да говори за био-земеделие в България; какви са основните динамики на развитие на сектора на биологично земеделие; какви са основните трудности в сектора?;
- Какви са институционалните и неформални форми на регулация, които се създават, като политика и като социална реалност; Каква е ролята на пазара?;

⁴Под сектор на биологично земеделие или „сектора“ тук и навсякъде в текста ще се разбира съвкупността от практики, обвързани с производството, преработката и търговията с биологични продукти

- Какво е влиянието на Европейските политики в тази област върху реструктурирането на националното земеделие (конвенционално) и ориентирането на една част от него към био-земеделие?;
- Кои са групите от актьори, заинтересовани от био-земеделие? Кои са мрежите около био-земеделие, правещи възможна появата на този сектор в българската икономика?;
- Какви са основните мотиви, движещи ключовите участници /оператори на био продукция/ в утвърждаването на сектора на био-земеделие? Какви са взаимодействията между тях? Как биват оценени перспективите на развитие в сектора?

На първо място, изследователския интерес е насочен към това как става възможна и по какъв начин се развива появата на нов сектор в българската икономика (върху случая на биологичното земеделие). От институционална гледна точка текстът търси отговор на въпроса как една идея добива политическа тежест и се превръща в политически проблем? Как добива политическо влияние и се структурира в конкретни организации? Как се оформят нови правила и културни знаци, свързани с тази идея? Дали и по какъв начин тя изгражда свои собствени дискурс(и), идентичност(и) и интерес(и)? Какви са характеристиките на нейното развитие, веднъж включена в местния дневен ред. Целта тук е да се проследи пътят на поява, развитие и обособяване до автономност на сектора на биологично земеделие у нас, за да бъде изведено какво представлява, как се оформя и как се променя една институционална форма и каква е ролята на индивидуалните и колективни действия на групи от актьори в процеса по институционализация.

Освен материализирането на дадена идея в определени застинали институции – структури и организации, текстът поставя фокус и върху по-имплицитния и неуловим аспект на понятието, а именно дали идеята за биологично земеделие бива хабитуализирана от местните актьори, дали се превръща в елемент от „нормалността“. Тоест дали практиката по упражняване на биологично земеделие бива интернализирана в българския контекст или запазва статут на въпрос, който проблематизира статуквото в земеделската общност. Допускането е, *че можем да говорим за действително институционализирана практика, тогава когато същностните ѝ характеристики са приети и възприети, както от носителите на практиките (първата ѝ общност), така и от актьори, засегнати от нея по косвен начин - тоест бива приета като обективна реалност от обществените актьори.*

Хипотезата тук е, че определени идеи имат шанс да се превърнат в разпространени норми и споделени от различни групи вярвания тогава когато, съдържанието, което носят, бива съвместимо с наложилите се модели на действие, а не „революционизират“ местните практики. За успешно развитие на подобен сценарий са необходими благоприятстващи елементи. Тук се включват както характеристики на самата идейна концепция – ясно и недвусмислено структуриране и представяне на идеята, състояние на предходно наложените идейни и културни схеми за действие, така и фактори от институционалната среда, подпомагащи въвеждането на промяна - специфики на контекста, от който идеята произлиза и съответно на този, в който следва да се впише; ресурси на актьорите, спомагащи възприемането и интегрирането на идеята: достъп до власт и интереси за действие; и не на последно място възприемчивост на целевата група, към която е насочена

идеята, дали тя е съставена от отворени към нови практики реципиенти или е по-скоро представена от затворени участници, отказващи да приемат нови алтернативи.

От такава гледна точка, представлява интерес какви са мотивите на отделни индивиди и групи от заинтересовани лица около въпроса за биологично земеделие да възприемат нови вярвания и практики, които „разбутват“ установените модели на действие в специфичната сфера на земеделие. Как една идея бива мобилизирана от конкретна група от актьори, за да се превърне в социална и културна практика?

Текстът стъпва на презумпцията, че начинът, по който актьорите отговарят на заобикалящата ги среда се определя от това какви избори правят и съответно как оформят тази среда. *Как идеи, норми и културни знаци изграждат политическото поведение, се задава от това как политическите актьори оформят идеите, нормите и културните символи.* Ето защо в текста се изследва, върху примера на появата на биологичното земеделие у нас, от една страна *как идеите и институциите влияят на поведението на актьорите*, а от друга *как тези актьори въздействат върху идеите и институции и съответно ги променят.*

За да бъде обяснено действието на актьорите, се поставя акцент върху взаимодействието между индивидуалния и институционалния контекст, посредством който биват оформени конкретните решения, но и на по-широкия контекст, изграден от културните и социални символи на средата, в която се оперира. Така мотивационните решения за подкрепа и развитие на биологичния сектор биват разгледани през съчетанието между индивидуални, културни и структурни характеристики. Приложена е комбинация между структуралистки и интерпретативни методи, за да бъдат изведени както институционалните аспекти на средата, така и субективните обяснения, показващи как една институция бива „обживяна“ от практикуващите я.

На второ място дисертацията изследва кои са формалните и неформални механизми за създаване на нов сектор в българската икономика. Кои са актьорите, които предлагат и съдействат за налагането на промяната? Какъв е техният интерес и движещ мотив, за да лобират за промяна в установените вярвания и практики и съответно да предлагат алтернатива? Как те оформят изграждането и развитието на организациите, свързани с конкретната идея? Кои са външните сили, които им сътрудничат в тази посока? С какви похвати си служат, за да „заразят“ целевата група към конкретната идея? По какъв начин се случва разпространението на идеи в определена общност – в случая представителите на земеделската общност. Какво е значението на времевия момент, както и на контекстните обстоятелства около промяната? Разнищването на тези въпроси биха ни дали информация за това доколко политическото и социално поле е отворено за нови идеи и изменения и при какви обстоятелства са (не)възможни културни и идейни промени.

От специфичен интерес тук ще бъде изучаване на ролята на държавата и на нейните взаимодействия с недържавни актьори (неправителствени организации; групи, сформирани от заинтересовани лица; обикновени граждани и други). По какъв начин недържавни структури променят, намаляват или подсилват упражняваното въздействие и/или власт в дадена сфера (земеделие) от държавните агенции в контекста на сложното управление между национални и над-национални организации. *Основната хипотеза тук е, че неправителствените организационни форми могат да отслабят функциите на държавните актьори в определени сфери и*

контексти, но да ги подсилват и затвърдят в други. За да отговорим на актуални въпроси като това възможно ли е държавата да изгуби централна роля във формулирането и упражняването на политически решения в определени сфери и какви са функциите на мрежите от актьори в процеса по стабилизиране/отслабване на ролята на държавата, ще изследвам действията на неправителствените организации и техните взаимодействия с останалите актьори в местния институционален контекст.

Така, на второ място, дисертационния труд се съсредоточава върху проблемите, свързани със създаването и развитието на политики: какви са стъпките по изграждане на една публична политика и какви особености крие прилагането ѝ в действие. Върху примера за политиките в сектора на биологично земеделие, бива търсен отговор на въпросите *кой, защо и как* цели появата на даден сектор в българската икономика, а в последствие и *санкционирането му като политически проблем*. Кой е замесен в процеса, определящ появата на сектора? *Каква роля заема държавата чрез своите структури в динамичния процес на оформяне на нов сектор в българската икономика?* Кой определя приоритетните за действие въпроси от страна на държавата и нейните структури? Бива поставено под въпрос допускането, че въвеждането на нови публични политики се характеризира с хоризонталност, а не с вертикални императиви, с де-йерархизация на мястото на йерархични връзки между участниците и с обмен на ресурси на мястото на застинали отношения. *Кои и какви са интересите, очакванията, но също така и ценностните вявания що се отнася до ново налаганата публична политика, регламентираща сектора за биологично земеделие?* Как биват мобилизирани и организирани съответните интереси? Какви са типовете актьори, оформящи политиките и какви са основните типове връзки между тях, каква е природата на действията на участниците, целящи вход към политическия процес?

На трето място, дисертационният труд се фокусира върху взаимодействието между европейско и национално ниво, за да осветли динамиките и връзките между над-националното и националното управление тогава когато се фокусираме върху появата в местния контекст на нови публични политики. От такава гледна точка, се търси отговор на въпроса *дали Европейският съюз оказва влияние върху българския земеделски сектор посредством императивите от процеса по интеграция към съюза и ако да, по какъв начин (отново върху случая на появата на сектора за биологично земеделие у нас)*. Какво е въздействието на Европа върху оформянето на нови идеи и практики в сферата на земеделието. Какъв е нейният обхват на дейност що се отнася до земеделския сектор в местен контекст? По какъв начин процесът на „европеизацията“ засяга интересите и идеите, актьорите и институционалната среда в рамките на страните членки на съюза? Основното допускане тук, е че *европейското въздействие върху политическия процес не се заключава единствено до формални действия по транспониране на европейското право и прилежащите му директиви в местното законодателство, изграждайки конкретни политически резултати*. *Хипотезата е, че процесът на европеизация е комплексен модел на въздействие, който включва както механизмите за, така и последиците от въвеждането на европейските регулации в националните контексти*. *В зависимост от ресурсите и възможностите на местния контекст, взаимодействието между национална (местна) и над-национална (европейска) среда оформят специфични и отличителни едни от други политически резултати*. *В този смисъл са възможни разностранни ефекти от срещата между национален контекст и европейски изисквания, довеждащи до стратегии по адаптиране, нагаждане, но и миметично напасване или отказ от възприемане на практики с европейски произход*. В тази перспектива биват изследвани причините за „неравния“ път по адаптиране и вписване

на идеята за биологично земеделие в българската местната среда? Във взаимодействието на разнородни интереси, вписани в различни координационни структури в местния контекст бива търсено обяснение на закъснялото или подранило транспониране на европейските регламенти и съпътстващите ги изисквания. Проблематизира се специфичната културна среда, определена от споделените вярвания и ценности на основните организации и ключовите политически актьори в сферата, които биват натоварени със задължението да отговорят на изискванията, произтичащи от членството в Европейския съюз. Допускането е, че политическата култура и възприетите споделени вярвания съдържат ключ за пълноценно разбиране на това защо крайните политически резултати се случват по един, а не по друг начин.

Следва да призная, че интересът към биологичното земеделие и последващата чувствителност към темата се появи у мен не директно, а след отправена към мен покана за участие в проекта Bulgaria Organic⁵ от доц. Петя Славова и д-р Светла Стоева в края на 2012 г. Тези колеги бяха успешно идентифицирали една нова ниша в българската икономика и земеделски сектор, а оттук и ново поле за социологическа експертиза, което бе успешно подкрепено от Българо-швейцарската изследователска програма 2011-2016. Ето защо отправям най-искрените си благодарности към екипа на проекта за конструктивните взаимодействия, които бяха условие както за успешното реализиране на проекта, така и за появата на настоящия текст. Считам, че участието ми в този проект ми откри нови полета както за лично така и за професионално развитие.

Методология на изследването

Дисертационното изследване се базира на данни, регистрирани в периода 2013 - 2015 г. чрез няколко различни метода в рамките на проекта Bulgaria Organic:

- 1) кабинетно проучване на релевантна по темата литература и неин вторичен анализ;
- 2) архивни материални от заседания на работни групи, комитети и др.;
- 3) анализ на нормативната рамка, свързана с темата за биологично земеделие;
- 4) 22 полу-структурирани интервюта⁶ с експерти в областта на биологичното земеделие, участвали в процеса на поява и оформяне на сектора на биологично земеделие у нас.
- 5) 30 полу-структурирани интервюта⁷ с оператори⁸ на биологично земеделие

5 Проектът „Bulgaria Organic” се реализира в рамките на Българо-швейцарската изследователска програма 2011-2016, в партньорство между изследователски екипи от катедра Социология при СУ „Св. Климент Охридски и Изследователския институт по биологично земеделие (FiBL), Швейцария. Той изследва устойчивото развитие на селските райони като стратегия за намаляване на икономическите и социални неравенства в Европа.

6 Интервютата са проведени от доц. Петя Славова и д-р Светла Стоева.

7 Интервютата са проведени от доц. Петя Славова, д-р Светла Стоева, д-р Дона Пикард и Здравка Георгиева.

8 Тук и по-нататък в текста под „оператори“ на биологичното земеделие ще се разбира производителите/ преработвателите/ търговците на биологична продукция.

Целта на провеждането на интервютата с експерти беше набирането на информация за био земеделския сектор от ключови актьори от три конкретни области⁹, а именно представители на *политиката*: бяха интервюирани бивши и настоящи служители на Министерство на земеделието и храните (МЗХ), чиято работа е или е била свързана с биологичното земеделие, включително и представители на отдел „Агроекология“ в МЗХ; *общността на биоизземелците*: бяха проведени интервюта с представители на неправителствени консултантски организации, свързани с идеята за биологично земеделие, с представители на академични, браншови и сертификационни организации в областта, както и швейцарски консултанти, участващи в проекти по въвеждане на биологичното земеделие в България в рамките на Българо-швейцарската спогодба за техническо сътрудничество от 1992 г. нататък; и представители на *пазар*: бяха осъществени интервюта с оператори на био продукти: производители, преработватели и търговци на биологична продукция.

Анализът на институционалната поява и превръщането на темата за био в политически въпрос беше централна за проекта Bulgaria Organic, ето защо голяма част от формулираните заключения във втора глава се базират на съвместната работа с колегите в рамките на проекта. Значителна част от данните, както и интерпретацията, които дисертацията представя нямаше да бъдат възможни без съвместните усилия на изследователския екип на катедра Социология чрез приноса на доц. Петя Славова и д-р Светла Стоева, както и на д-р Дона Пикард от Института за изследване на обществата и знанието към Българска Академия на Науките. В този смисъл основни тези, изказани в текста са вече част от индивидуални или колективни публикации, представящи резултати от проекта Bulgaria Organic. Ключова статия тук се явява колективната статия в списание *Sociologia Ruralis* на Slavova et al (2017), представяща превръщането в политически въпрос на биологичното земеделие и последващото политическото развитие на сектора.

Интервютата с оператори на биологично земеделие бяха използвани основно за втората емпирична част дисертацията (Трета глава), в която се анализират последиците от институционалната промяна и политики за биологично земеделие в България, а именно изграждането на нови актьори в земеделския сектор – биологичните оператори. Информация от тези интервюта беше необходима, за да разкрием кои са операторите на биологично земеделие у нас и защо се захващат с професионална дейност в сферата на биологичното земеделие. В допълнение, събраните чрез интервюта с оператори данни допринесоха и за анализа на институционализирането и развитие на политиките за биологично земеделие в страната представяйки визията на реципиентите на тези политики. Ето защо данни от интервютата с оператори, засягащи политическите аспекти на земеделските практики, бяха мобилизирани и в първата част на емпиричните резултати (Втора глава).

Кратко представяне на дисертационния труд

Дисертацията е структурирана в следните части – Въведение, Първа глава – теоретичен модел, Втора глава - Институционализация на биологичното земеделие в България, Трета глава – Мотиви за ангажиране с биологично земеделие и организация на дейностите на

⁹ С цел сравнително проучване между различни страни в Европа, заложен в рамките на проекта Bulgaria Organic се прилага обща методология за проведени интервюта, основаваща се на теоретичните постулати на Michelsen (2001a).

актьорите – био-операторите, Заключение. Приложен е специфичния подход на Giddens (1984), обръщане внимание на динамиката между микро и макро ниво във взаимодействието между институционализацията на структурите и поява на отделните актьори (агенти). Според Giddens социалното действие не би могло да бъде обяснено ако се съсредоточим само върху един елемент, било той „структура” или „агент”. Вместо да приоритизира един от двата елемента, авторът предлага динамичен подход, според който водещо е взаимодействието между структурните характеристики на средата от формално застинал тип (тук разбирани като административно-организационна структура и нормативни регламенти) и индивидуалните действия на „агента” с прилежащите му ценности, вярвания, мотивации и модели на поведение. Индивидуалното действие се влияе от структурата, която от своя страна се оформя и поддържа чрез индивидуалните действия. Отделното действие, изграждащо се в среда от действия на други актьори, е всъщност вписано в плетеницата от ограничения и възможности, които социалните структури предоставят. Структурите имат двойка функция – те могат да лимитират или да направят възможно дадено индивидуално действие. Представлявайки набор от правила, стандарти, те ограничават индивидуалното действие, но също така биват и специфични ресурси, които благоприятстват агентите.

Във въведението са представени предметът, обектът и изследователските въпроси и хипотези. Представена е същността на биологичното земеделие накратко както и използваните в изследването методи за регистрация и анализ на данни.

Теоретичната част, представя теоретичния модел, служещ за концептуализирането на процеса на оформяне на нов сектор в българското селско стопанство, а оттук и местната икономика, а именно биологичното земеделие. Главата е разделена на чети основни под-части съобразно основни теоретични подходи, изграждащи теоретичната схема за анализ. На първо място бива използван нео-институционалният подход, на който се опира проследяването на процеса по институционализиране на една нова идея в чужд за нея контекст. Въпросите за това кой и как създава новите политики предполагат, на второ място, анализ на мрежите от актьори, включени в процеса по оформяне на „правилата”, изграждащи био-социалната реалност и тяхното приложение. За да се отговори на въпросите кой и от каква позиция създава новите политики, какъв дискурс и какви правила налага, биват мобилизирани понятия, разкриващи действията и взаимодействията на актьори, идващи от различни среди, но чиито интереси са обединяват или конкурират от проблема за био-земеделието. Тук се включват понятия като групи по интереси (“interest groups”), застъпнически коалиции (“advocacy coalitions”), мрежи за политики (“policy networks”), и други. На трето място, теоретичния подход включва изследванията на европеизацията, защото биологичното земеделие в България, а и в останалите страни от Централна и Източна Европа¹⁰, претърпява значителен прогрес в своето развитие в следствие на влизането на България в ЕС, бидейки един от приоритетите на Общата селскостопанска политика на ЕС. На четвърто място са мобилизирани изследвания на мотивациите за захващане с биологична дейност, проведени в различни контексти. Те са

¹⁰ Страните, присъединяващи се към ЕС са изправени пред изискването да приемат *acquis communautaire*, включително Общата селскостопанска политика (ОСП), което включва и регулации за биологичното земеделие. Появата на сектора в пост-тоталитарните страни от Централна и Източна Европа се иницира с предприемчивостта на предприемачите чрез различни политически инструменти включително програма „САПАРД”, както показват Moschitz & Stolze (2009:9)

приложени, за да се слезе на нивото на актьорите на биологичното земеделие у нас анализирайки мотивите, които ги карат да захванат дейност в сферата на био у нас.

В първата част на главата, интересуваща се от процеса на институционализиране и институционална промяна - **Институция и институционализъм**, бива разгледана появата на понятието „нов институционализъм“ и основните клонове на анализ, попадащи под неговата шапка, а именно рационален избор, социологически и исторически институционализъм, както и отношенията между тези под-клонове на институционализма. Представено е разграничението на Verman за институции, характеризиращо се с от една страна с организационни структури, а от друга с изучаване на това как една идея се вписва в социалните норми и нематериални институции и идентичности. В този смисъл в текста се възприема, че **дадена идея е институционализирана тогава когато тя е хабиитуализирана и „приета“ за естествена и нормална в дадена общност, когато не бива поставена повече под въпрос, а просто бива възприета като част от обективната реалност. А под институция се възприема взаимодействието между конкретни застинали формални организационни проявления - правила, регламенти и норми, от една страна и система от символи, вярвания, морални и идеологически модели, оформящи значения, управляващи човешкото поведение, от друга.** Биологичното земеделие, бидейки сложна система от правила и санкции, представлява също така и плетеница от идеи, вярвания и ценностни норми.

За целите на настоящата работа се позовавам на социално-историческите институционализми като отправна точка за концептуализиране на появата на „новото“ в българския земеделски сектор – биологичното земеделие.

Във втора част от първа глава **Социално-исторически институционализми – основни характеристики** са изведени основните определителни черти на тези подходи, служещи за разбирането на появата и развитието на нова идея и нейното институционализиране в определен контекст. Тези клонове на новия институционализъм стъпват на допусканото, че *институциите задават контекста на индивидуалното действие, оформяйки възприятието на отделния индивид за това какво е възможно, какво е легитимно и какво е желано действие.* Jenson & Mérand (2010:81) отиват дори по-далеч, заявявайки, че *институциите определят не само поведението на отделния индивид, но дават възможност на отделния актьор да оформя поведението и на останалите участници.* А институционализацията се възприема като специфичен процес **Зад понятието не се крие само специфичната история на конкретната организация, индивидите, които я изпълняват и изграждат, интересите, които защитава и заявява, но и начинът по който организацията взаимодейства в средата, в която е вписана.** В настоящия текст ще се опитам да обърна внимание както на крайните резултати, така и на процеса, направил възможен появата на резултатите, за да изясним дали появата на идеята на био в България съответства на разбирането за институционализация в смисъла на Berger & Luckmann – изграждане на трайни модели на поведение, хабиитуализиране на практики и идеи от различни социални групи и достигане до обективизиране в конкретни роли.

В третата част *Институционалната промяна – защо и как?* се фокусира върху възможностите и предпоставките за промяна в дадена институционална сфера. Както показва Berman (2001:236-238), цитирайки Kathryn Sikkink (1991), новите концепции не навлизат в идеологически вакуум, а стават част от политическо пространство, наситено от исторически оформени идеологии. Ето защо успехът на новата идея зависи от нивото на съвместимост с наличните идеологии и съществуващата институционна среда. Berman реферира към Margaret Weir (1992) в опит да покаже как *новите идеи биват повлияни от институционалната среда и как и защо институционалните предпоставки на средата определят формата, но и успеха под който новата идея би могла да се реализира*. Weir формулира понятието „ограничена иновация“, зад което се крие разбирането, че *дадена нова идея може да просъществува само ако е в съзвучие с институционалния контекст към който е прилагана. Дадена идея би могла да окаже влияние върху политическото поведение, дори тогава когато политическите актьори не вярват в нея и не се идентифицират с нея*. В този случай, Berman (2001:242) посочва, че влиянието на новата концепция би било индиректно. Определени, приети като норми на наднационално ниво, идеи оказват влияние въпреки липсата на промяна в идейните вярвания на актьорите или пък в техните интереси. Така например, *определени изисквания, свързани с дадена нова идея или практика, дори и да не се ползват с доверието и приемането на индивидите, принуждават агентите да ги спазват, тъй като несъобразяването с тях би могло да доведе до по-високи разходи*.

Институционалната промяна, в съзвучие с понятието за институция, което се прилага в текста, се възприема тук като **комплексен феномен засягащ, както формалните застинали нормативно-регулативни аспекти на социални живот** (изграждането на нови социално-организационни форми, нормативни документи и регулации, въвеждането на нови административно-процедурни регламенти), **но и по-имплицитните, неформални аспекти, отразяващи възприемането и превръщането в част от „нормалността“ на нови практики и идеи**. Тоест ще твърдим, че се случва пълноценна институционална промяна тогава когато актьорите се съобразяват на ценностно и дискурсивно ниво с идеологиите, въведени посредством влизането в сила на определени нормативни регулации. Институционалната промяна засяга както правилата и нормите, така и актьорите чрез обективизиране на техните ценностни ориентири и мотиви, играещи ролята на вътрешни регулатори на действията им. Именно тези елементи се превръщат и в „двигателите“ на институционалната промяна. Интегрирани, възприети и хабитуализирани новите правила и регламенти засягат идентичността на актьорите, а оттук и променят наложените стратегии за действие и възможните прилагани избори.

Втората теоретична част изучава как бива теоретично концептуализирано структурирането на мрежите от актьори, въздействащи върху средата, засегната от определен политически въпрос, чрез формализирането на социално специфични и контекстни норми. Първата част тук, *Мрежи за политики*, извежда появата на алтернативното на корпоративизма и плурализма течение за анализ на отношенията и взаимодействията между носителите на различни интереси – обществени групи и държавата. Показани са основните характеристики на новия модел на управление и оформяне на политики. „Политическата подгрупа“ се превръща в гъвкаво понятие, предназначено да улови сложната игра между актьори и институции, познание и защита на групови интереси в процеса на формиране на политики (Howlett 2002:259). В подобни подгрупи се свързват актьори, идеи и интереси, които влияят на индивидуалните избори и на политическите процеси. Проследява се появата на концепцията за „*групи по интереси*“ и се обосновава защо това понятие не е подходящо за изучаването на мрежата от актьори, оформяща биологичния сектор в България, а именно презумпцията, че в групата по интереси участват еднотипни участници,

водени от общ интерес. Обектът на изследването насочва изследователското внимание към друго понятие, а именно *мрежа*. Moschitz & Stolze (2010) открояват предимствата на това понятие. Политическият процес се превръща, според тях, в арена на взаимодействие между държавата и различни обществени актьори. Последните представляват организирани интереси и произвеждат политически ефекти в зададената от държавата институционална рамка. *Мрежата за политики (Policy networks), образувана от взаимодействието между държавата и организирани интереси, се изгражда поради взаимната зависимост от общи ресурси между участниците.* По-конкретно, държавата предоставя участие в политическия процес на определени групи, които съответно реципрочно предоставят информация/експертиза и подпомагат вземането на политически решения. *Актьорите в структура са взаимно зависими; връзките между тях биват канали за пренос на ресурси (финансови, информационни, политически); мрежата предоставя възможност или ограничава действията на участниците в структурата* (Moschitz & Stolze (2010)). Мрежите за политики въвеждат алтернатива в традиционното разделение между държава и общество, при което държавата е възприемана като център на социалния и политическия контрол. Coleman (2001:1160) представя този процес със следните ключови изменения - държавата вече не е виждана като единствен център, който ръководи общество. Наблюдава се разпръскване на експертно знание и компетенции сред множество актьори, участващи в различните нива на управление – от местно до над-национално. Ето защо публичните политики не са резултат на усилията единствено на държавата, която упражнява контрол над ресурсите, необходими за формулирането и изпълнението на политиките. Те са ефект на „стратегическо взаимодействие“ между различен на брой актьори, всеки от който заема определена позиция към дискутирания проблем и стремящ се да задоволи своя личен или институционален интерес (Coleman 2001:11608). Позовавайки се на Kenis & Schneider (1989), Jordan & Schubert (1992:11) открояват тенденцията, че включването на повече актьори в политическия процес и последвалата промяна в политическата динамика, от една страна, и появата на метафората за мрежа (в края на 70те години на 20 век), с която се характеризира новата политическа реалност, от друга, не е просто съвпадение. В тази част е представена топологията на Rhodes (1990) и Rhodes & Marsh (1995) за мрежи за политики, постулатите на междуорганизационен мрежови анализ, представен от Thatcher (1998:395), както и характеристиките на отношенията в рамките на мрежата за политики – взаимодействия, разпределение на власт, ресурси и позиции и нейните основни елементи - граници на мрежата, членове, функция и така нататък. Втората част в тази глава ***Конкуренция или сътрудничество между публични и частни актьори***, представя в по-голяма дълбочина отношенията между държавата и недържавните интереси относно оформянето и налагането на дадена публична политика. Rhodes привежда тезата, че държавата, макар и да не заема позиция на суверен, тя по един индиректен и много често по един несъвършен начин „насочва“ мрежата в определена посока. Ето защо не е ясно *как мрежата за политики може да се възприема като независима от държавата*. Дори и във варианта на „отдръпнала се“ държава (заради това, че в управлението се включват множество нови актьори), тя играе централна роля за оформянето на политическите резултати, тъй като държавните агенции и отдели често са ключовите участници в самата мрежа за политики. Така или иначе, както показват Hudson et al., емпиричните изследвания на „новия“ начин на управление припознават все още неизменната роля на държавата при оформянето на мрежата за политики и при определяне на посоката, в която тя оперира поради наличните ѝ изключителни ресурси в сравнение с останалите участници в мрежата. Така чрез своите действия и ресурси

(стратегически планове, мониторинг, регулации, финансови инструменти), държавата може да окаже въздействие ограничавайки или предопределяйки взаимодействията в мрежата. Същевременно, обаче, следва да удържаме това, че държавните агенции стават все по-зависими от други организации и актьори, за да могат да осъществяват своите политически цели. Тоест *държавните агенции и организации са принудени да оперират в едно поле, определено от преплетените отношения на отделните участници в мрежата* (Hudson et al. 2007: 58). Едно от основните предимства на концепцията за мрежи за политики, които Rhodes & Marsh (1992:195) извеждат е това, че *държавния апарат не се възприема като едно неделимо цяло*. Напротив, конкретни отдели и секции са тези, които участват в политическото поле, в рамките на което се оформя мрежата. Естествено главната политическа позиция на правителството по дискутирания в мрежата въпрос ограничава възможностите на отделните отдели или секции, но не е задължително да ги предопределя напълно. Всеки отдел има възможността да се конкурира с останалите в случай че защитава собствения си интерес. От такава гледна точка, не е задължително мрежите да имат ясно изразен властови център. Отношенията не са йерархични, а хоризонтални договаряния (Waarden 1992:31).

Разграничението, което правят Rhodes & Marsh (1995) възприема понятието за мрежи за политики като един континуум, чийто крайни точки са съответно *политическата общност* (най-консистентната и структурирана форма на мрежите за политики ('policy communities')) и значително по-свободно формираната и *отворена мрежа, конституирана около определен политически проблем* (issue network). Именно разликите между тези крайни точки на континуума и стоящите между тях позиции съвместно с техните специфики са представени в третата част на тази глава ***Issue network & policy communities като крайни точки на мрежите за политики (policy networks)***. В тази част е маркирано присъствието в теоретичното поле и на „застъпническите коалиции“ и „епистемологични общности“. Макар като цяло тези две последно разгледани концепции да не съответстват на обекта на настоящето изследване, отделни техни компоненти могат да служат в процеса по осветляване на характеристиките на мрежата, оформена около въпроса за биологичното земеделие у нас. В последната част от под-главата посветена на взаимодействието между *мрежи и политики* ***Идеи и ресурси - конкурентни оръжия за актьорите в мрежата за политики*** са представени основните елементи на тези образувания, а именно идеята, значението на това кой е носител на идеята, информационното знание като основен стратегически актив, оформящ взаимодействията в мрежата. Накрая, след представянето на конкуриращите се концепции бива идентифицирано понятието за policy network като най-релевантно за анализирането на политическите суб-групи, формирали и развиващи био-сектора у нас. Понятието за мрежа за политики, разбирано като *социална система, в която взаимозависими актьори - носители на разнородни публични и частни интереси, изграждат сравнително трайни модели на комуникация и взаимодействие, целящи да разрешат политически въпроси* по Rhodes (1990) и Rhodes & Marsh (1995) служи като отправна точка за анализа на взаимодействията между разнородни актьори за оформянето и развитието на биологичния сектор у нас.

Третата глава на теоретичния модел представя ***Изследванията на процесите на европеизацията***. Тази глава стартира с частта ***Дефиниции***, а именно представяне и избор на най-релевантната дефиниция за европеизация, върху която ще се опира настоящето изследване предвид богатата гама от налични конкурентни теоретични виждания за това какво всъщност представлява процесът на европеизация. За целите на настоящия текст, а

именно концептуализиране появата на нов сектор в българската икономика (биологично земеделие), с цел допълване на вече оформилата се концептуална рамка от теории на институционализацията и на мрежите за политики, ще използвам за теоретичен ориентир определението за европеизация на Bulmer & Radaelli (2004:4): „процес на а) *конструиране*; 2) *разпространение* и 3) *институционализиране на формални и неформални правила, процедури, политически парадигми, „начина на действие“*, споделени вярвания и норми, които първоначално са дефинирани и оформени на ниво ЕС и след това са въведени в логиката на местните (национални или под-национални) дискурси, политически структури и публични политики“. Става въпрос за един специфичен процес на институционализация, при който формални и неформални практики са първо „открити“ и „прилагани“ в контекста на европейските политики и едва след това биват институционализирани в логиката на действие на местните актьори (Bulmer & Radaelli 2004:6). Основната линия, която ще следвам в настоящия текст се състои в това, че свеждането на ефектите на процеса на европеизация единствено до "въздействие" (impact) върху страните членки е ограничаващ подход. На мястото на един модел, разглеждащ процеса единствено "отгоре-надолу" в линейна модалност, с прилежащата му статичност и механичност, тук избирам да следвам предлаганата от Radaelli (2004:4) визия, интересуваша се от това, как процесът на европеизация бива "преработен" и какви модели на адаптация биват мобилизирани. Така европеизацията ще бъде разглеждана като двустранен процес, който включва както проявлението "отгоре-надолу", така и "отдолу-нагоре". По този начин бива обхванат както процесът на изграждане на европейски институции в тяхната конкретизация на "нови норми, правила и практики", така и „въздействието на тези нови институции върху политическите структури и процеси, опериращи в страните членки“ (Börzel 2002:193).

В частта ***Европейско и местно ниво – взаимодействия, въздействия и вариации*** биват изведени различните механизми за въздействие, допринасящи за промяна в местната среда (Knill & Lehmkuhl 1999:2), дистинкцията между вертикална и хоризонтална европеизация (Radaelli 2003), както и три основни типа промяна в местния контекст като реакция на натиска за европеизация (Börzel & Risse (2000:10, 2003:69, 70). Спецификите на представените механизми ни водят до „**Необходимото**“ **несъответствие** – изискуемият елемент в отношенията между европейско и национално ниво, за да можем да говорим за процес на институционална промяна. Както подчертава Goetz (2002:5) такова несъответствие между европейското и местното ниво е необходимо условие, за да е възможна каквато и да било реакция от страна на националното ниво. Разминаването обикновено засяга някои от следните елементи: *правна регулация, институционална подредба, процедури по създаване на политики, съдържание на публични политики и инструменти, както и норми, споделени вярвания или идеи*.

Тази част продължава с представяне на двата основни типа „несъответствие“, според Börzel & Risse (2000:5, 6), определящ характера на "натиска за адаптация". На първо място, е представено "политическото несъответствие" - разминаване между европейските и местните правила/регулации. Това разминаване води до проблеми с преследваните политически цели, наложените политически и стратегически инструменти или подходи. Вторият тип е "институционалното несъответствие", засягащо установите процедури и колективни вярвания. Очаква се, че налаганите от европейско ниво политики или институции не биха съответствали на наличните в местната среда и от такава перспектива се възприемат като «неудобни». Това несъответствие води след себе си «натиск за адаптация», което е

необходимо, но не достатъчно условие за настъпване на промяна в местната среда. Според Börzel & Risse наличието на благоприятстващи процеса по адаптация елементи, били те актьори или институции, е вторият необходим фактор, за да бъде възможна промяната в местния контекст. Авторите разграничават *два основни пътя за адаптация в следствие от процеса на европеизация*, които се фокусират върху различни ключови аспекти – *институционализъм, воден от логиката на рационалния избор* или така наречената «логика на последователността» и *социологически институционализъм, свързан с «логиката на целесъобразността»*. В допълнение е разгледан двустранния модел на Goetz (2002), извеждащ различни модели за действие от страна на управляващите съобразно несъответствията и съответно потенциалът, който се крие зад тях при прилагане на концепцията за адаптация на местен контекст в емпиричната реалност.

Процесът на европеизация бива проследен в специфичната ситуация на преход от планова към пазарна икономика в частта ***Европеизация в пост-социалистически контекст***. Преходът, пред който са изправени пост-социалистическите страни предвещава множествен процес от институционални промени (Dimitrova 2002:174). Както показва Dimitrova (2002:176,7), ЕС е опитен играч в дефинирането и прилагането на нови правила. В пост-социалистически контекст, често обременен с институционален крах, новите европейски правила имат по-голям шанс за успеваемост, при все, че срещнат подкрепата от местните политически актьори. Тези актьори следва да приемат на ценностно и идеологическо ниво институционалните промени, произтичащи от ЕС. В противен случай, *новите правила, въведени в кратки срокове и без съществени обсъждания, могат да бъдат negliжирани или дори отхвърлени на един по-късен етап. Стабилността на институциите, въведени в рамките на процеса по разширяване на ЕС, зависи от това дали има съответствие между условията, налагани от ЕС и желанието и възможностите за реформи в страните от Централна и Източна Европа. Ако се наблюдава подобно съответствие можем да очакваме изграждането на по-успешни институции. Ако в местната среда, например, липсва единомислие, то европейските изисквания могат да наклонят везните в посока въвеждане на промяна, но новите институции вероятно биха били слаби. Ако няма съответствие между европейските и местните политически визии, то въведените правила в хода на процеса на европеизация биха били дотолкова чужди, че могат да бъдат оспорени и променени на следващ етап.*

В последната част от главата, посветена на изследванията на европеизацията, биват засегнати механизмите и последиците от транспонирането на европейски регламенти в националния контекст. В ***Ефектът на транспонирането*** биват представени визии за същността на транспонирането и основни негови характеристики. Процесът на европеизация включва както въвеждането на нови практики и идеи в местния контекст, така и „влизането им в сила“ и прилагането им. Превръщането на европейските регулации в действащо законодателство по същество изисква преминаването през етапа на транспониране на съответните директиви. Начинът по който бива извършван този процес се отразява на реалното функциониране на конкретните политики и свързаните с тях практики. Резултатите от този процес е крайно индивидуален за всека засегната среда и конкретна политическа идея/практика и съответно изисква емпиричната проверка на специфичния контекст.

Изследванията на процесите на европеизацията ни помагат в идентифицирането на въздействието и ефектите от възприемането на европейските идеи и последващото законодателство, свързано с тях. Но както стана ясно и в първата част на тази глава, моделът за институционализация и институционална промяна, в съзвучие с модела на европеизация, прилаган в настоящия текст, обръщат внимание не само на структурните формални

регулации от административно-организационен характер, а се интересуват и от имплицитния смисъл на институционалните елементи с техните дискурсивни и ценностни определения. Ето защо в теоретичната рамка, изследваща появата на нов сектор в българската икономика е нужен подход, слизащ на едно микро ниво, интересуващ се от вижданията, мотивациите на актьорите-практици на биологичното земеделие у нас. Чрез подобна стратегия се стремя да уловя доколко интегрираните на политическо ниво и включени в нормативно-регулативния ред правила биват интернализирани, хабитуализирани и възприети на неформално ниво от операторите на биологично земеделие. Тук избирам да изследвам този проблем задавайки си въпроса какво би мотивирано определена група от хора да се насочи към действия в сферата на биологичното земеделие, имайки предвид, че идеите, които то носи са сравнително нови, непознати и непривични на българския земеделски сектор, развиващ се основно в конвенционалното поле на земеделието. В следващата част на текста ще разгледам как биха могли да бъдат проблематизирани на теоретично ниво тези въпроси.

Анализирането на основните мотивационни фактори и изграждането на типология на операторите на биологична продукция се опира на вече проведени изследвания върху ***Основни групи от фактори, мотивиращи избора за предприемане на дейност в био сектора.*** В тази част на теоретичната глава са прави преглед на научната литература по темата, за да бъдат изведени основните фактори, наклоняващи везните към захващане към или отказ от биологична дейност. Биват показани двата основни типа оператори на биологична продукция, идентифицирани в изследвания, проведени в различни контексти, а именно оператори, водени от икономически мотиви и оператори, водени от ценностите и идейните вярвания на биологичното земеделие. Бива изведено основното допускане, на което стъпва анализът, а именно, че „световете” или субективните интерпретации на операторите за насочване към био сектора са предопределени от начина, по който те възприемат структурите, в които са потопени. Даден структурен фактор може да бъде определящ за един и напълно ирелевантен за друг спрямо неговите лични възприятия (Duram 2000). От такава перспектива, био секторът се предпоставя като дейност, която е културно и исторически определена, вписана във взаимодействието между индивидуалния оператор и средата, в която той оперира (Valchovska 2010). Отделните оператори формулират и рационализират по различен начин своите цели и практики. На базата на своя различен опит (образователен и професионален), интереси и перспективи, лични качества и умения, те възприемат и реагират по различен начин на структурните фактори, произлизащи от политическата и икономическа среда, които ги заобикалят. Допускането е, че био секторът се различава от конвенционалния не само от технологична гледна точка, но така също и от социално и институционална перспектива. Ето защо, взаимодействието между формални и неформални институции - регулации, регламенти, пазар, от една страна и норми, вярвания, традиции и ценности, от друга, влияят на мотивацията за насочване към сектора на операторите, бидейки те вписани в различни културни, социални и икономически условия (Khaledi et al. 2007).

На базата на теоретичните допускания и вече проведени изследвания, се изгражда типология на основните фактори, мотивиращи българските биологични оператори за

навлizанe в сектора, базирайки се на информацията от 30 дълбочинни интервюта¹¹ с оператори, проведени в рамките на проекта Bulgaria Organic.

Описанието на реалността в типологията е ограничаващо начинание, водещо до опростяване на многообразието на практическия свят. Въпреки това, за нуждите на анализа, се прави опит по систематизиране и разграничаване на отделните мотивационни фактори, основавайки се на някои ясни разлики между случаите като предварително следва да признаем, че някои фини дистинкции и специфики няма как да не бъдат загубени, когато прилагаме подобна стратегия по опростяване на богатството на социалния живот.

Основната разграничаване, което правя сред мотивите за захващане с дейност в българския био сектор, е между *идеалистичните или ценностно-рационални стимули и вярвания в биологичните принципи*, от една страна, и *целе-рационалните или икономически убеждения*, от друга.

В категорията на „идеалистите“¹² поставям оператори, водени от вътрешното си убеждение за посвещаване на био принципите. Тези оператори се характеризират със следните мотивационни фактори за захващане на дейност в биологичния сектор:

- опазването на околната среда и завръщането към природата;
- запазването на почвеното разнообразие;
- грижата към здравето на производителя и потребителя;
- осигуряването на качество на произведената храна;
- производство на „чисти“ продукти и т.н.

Сред „прагматиците“ поставям оператори движени както от икономически мотиви, така и от такива, определени от институционална среда, в която действат.

Основните икономически фактори тук са:

- наличието на пазар за биологични продукти (бива идентифицирано търсенето на биологична продукция);
- изкупни цени на биологичните продукти;
- възможност за формиране на печалба от дейността;
- себестойност на дейността и разходи, свързани с нея и т.н.

Институционалните аспекти са свързани с:

- наличието/липсата на политическа подкрепа към сектора;
- наличие/липса на финансови механизми за подкрепа на сектора;
- дългосрочната стабилност на политиките в областта и др.

11 Интервютата са проведени от доц. Петя Славова, д-р Светла Стоева, д-р Дона Пикард и Здравка Георгиева в рамките на проекта Bulgaria Organic.

12 И двете категории „идеалисти“ и „прагматици“ носят наименования, които заимствам от вече проведени изследвания на мотивацията за захващане с биологична дейност, в този смисъл не са новаторски. Приносът тук е в прилагането на тези типове към обект, който не е бил досега изследван, а именно представителите на българската биологична земеделска общност.

Естествено, приложението на подобно схематично разграничение в реалния живот може да представлява единствено една идеално типична конструкция, която да ни служи за ориентир в плетеницата от мотивационни стимули, определящи действията на операторите. Тук е важно е да удържаме наличието на т.нар. „смесен” тип оператори, които следва да поставим някъде по средата на подобен спектър от възможности за насочване към сектора.

В последната част от теоретичния модел **Обобщение** е направен опит по обговаряне и обвързване на основните понятия, които се използват в текст съобразно следваните теоретични подходи представени по-горе, а именно институция, институционализация и институционална промяна, мрежа за политики, европеизация, както и типологията на мотивационните фактори за захващане с дейност в сферата на биологичното земеделие. Показва се къде биват приложени тези понятия в двете емпирични глави на текста. Ако трябва да изведе причинно-следствената връзка, заложена в теоретичния модел, то основното допускане е, че институционалната промяна - ефективното и пълноценно функциониране нови социални практики в сферата на земеделския контекст, може да се случи чрез взаимодействието между формалните и неформалните елементи, изграждащи институцията. Оформянето на тези елементи се случват чрез работата на мрежата от политики и ефектите от процесите на европеизацията. Считам, че въвеждането на правила и регламенти с нормативен характер, промени в институционалната административна структура и изграждането на политически резултати, макар и съпроводени с известни трудности, могат да застинат като част от обективната реалност значително по-безпроблемно отколкото възприемането на тези правила и норми съобразно прилежащите им ценностни вярвания и идеологически модели на поведение. Една идея с европейски произход, може да бъде съпроводена със служебен императив по интегриране в местния правов ред, но нейното хабитуализиране остава цел, която следва да се постигне от актьорите, действащи в областта и лобиращи за институционализиране на идеята, в настоящия текст теоретизирани като участници в мрежата за политики.

Емпиричните резултати на дисертацията са структурирана в две основни глави съобразно основните направления на търсените резултати. Във Втора глава е проблематизирана институционализацията (появата и развитието) на сектора за биологично земеделие в България, а в Трета глава е изведена типология на операторите на биологично земеделие спрямо мотивационните фактори, насочили към професионална активност в сферата на биологичното земеделие, показани са основните дейности и роли на операторите, но и трудности и перспективите, пред които са изправени.

Институционализация на биологичното земеделие в България - поява и развитие стартира с преглед на появата на биологичното земеделие в Европа и Европейския съюз в частта **Биологичното земеделие в Европа и Европейския съюз**. Тук бива обосновано защо разглеждаме биологичното земеделие като институция, от една страна, но и като социално движение, от друга. Бива показано накратко как биологичното земеделие се превръща от въпрос, засягащ определени групи от производители и потребители в политически проблем и как то се вписва в политиките на евросъюза. В **Политическо развитие на биологичното земеделие – поява на политики за „био“ и транспониране на европейски директиви в България** се проследява същинската поява и развитие на биологичното земеделие в България.

Анализът на появата на идеята за биологично земеделие, на потенциала на сектора за развитие в рамките на българската икономика (отвъд зададените приоритети на Европейско ниво за налагане на зелени агроекологични практики), изискват обръщането на специално внимание на взаимодействието между различни социални, икономически и политически аспекти и съвместно им действие за изграждането на един нова реалност в българския контекст. Ето защо, тук текстът се интересува от връзките и взаимните ефекти между политиките за био земеделие, общността от заинтересовани лица от идеята за „био“ и пазар на био продукция (Michelsen 2001a).

Съобразно динамиката на политическия живот в България и неговото отражение върху био сектора, биват разграничени три основни периода на развитие на биологичния сектор у нас (Slavova et al. 2017) – 1) период на поява на био у нас и опит за неговото политическо разпознаване (90те години на 20 век), 2) пред-присъединителен период на членство към ЕС (2000 – 2006 г.), 3) пълноправно членство в ЕС (след 1.1.2007 г.).

Хронологично бива представено как идеята за биологично земеделие си проправя път в българския земеделски контекст, обръщайки основно внимание на политическия припознаване на сектора и изследвайки появата на публични политики за биологично земеделие в България. Биват представени един по един основните ключови актьори в мрежата, оформяща сектора и лобиращи за появата на политическа регламентация на био. Показани са основните интереси и цели на тези актьори, ресурсите, с които си служат, както и взаимодействията които формират. Изведени са основните трудности и вето пунктове в процеса на институционализиране на идеята за биологичното земеделие у нас от гледна точка на сътрудничество между организации, подкрепа на сектора чрез политическа воля и интерес, административни проблеми при транспонирането и имплементирането на мерките, подпомагащи сектора от европейски произход и взаимодействието между оператори и държавни служителите, трудности, свързани с пазарната реализация на продукцията и други.

Два са основните фактори, които правят възможно появата и развитието на биологичното земеделие в България (Stoeva 2016, Slavova et al. 2017, Stoeva et al. 2013): 1) „вътрешни сили“ – мрежата от местни неправителствени организации и представители на академичните сфери и 2) „външни сили“, представени чрез транснационални мрежи, целящи появата на биологичното земеделие в България.

Групата от академични изследователи, изкушени от био земеделските практики, неправителствени организации, основно от консултантски тип в областта и държавата определят първата група от вътрешно (национално) действащи актьори. Академичните учени и експертите от третия сектор подготвят средата за установяване на био привличайки към идеята както земеделски фермери, така и държавни служители. Държавата се включва в процеса на институционализиране на сектора на един следващ етап, изпълнявайки предприсъединителните си ангажменти и партнирайки си с мрежата от актьори около въпросът за био в изграждането на нормативната рамка в областта. Нейната роля, обаче, остава амбивалентна най-вече заради различните визии към биологичния сектор които изразяват представителите на различните ѝ агенции, засегнати от темата за био. Нужно е припознаването на значението на сектора от изкушен от темата политически актьор,

поставен високо в управленската йерархия, за да бъдат инвестирани ресурси (политическа воля и интерес) за разрешаване на належащите проблеми в сектора.

Групата на външните сили, от своя страна, се състои от два актьора. На първо място това е подкрепата от чужди донори (най-вече швейцарски, но също така холандски и др.), които подпомагат оформянето на основните организации, необходими за изграждането на биологичния сектор – консултантски, пазарни, сертификационни организации, както и разработването на основни законодателни и стратегически документи. Тези донори са водени от свои национални приоритети и икономически интереси и действат не само в България, но и в други пост-социалистически страни на Балканите. Вторият, неизменно важен актьор, е ЕС, предоставящ основния финансов механизъм за развитие на био сектора, поради това, че био е сред основните приоритетите на Общата селскостопанска политика на съюза (и в предходния 2007-2013 и в настоящия 2014-2020 период).

Така можем да заключим, че развитието на сектора не би могло да се състои без продуктивното взаимодействие между местната мрежа от актьори, обединена около институцията на био земеделието и изкушена от идеите и ценностите, стоящи зад био и от структурираната подкрепа (включително финансова) на европейските фондове и чуждестранни донори. Тоест, необходимо е да изведем ролята на разнородни социални структури, направили възможно появата и институционализирането на сектора без в този процес да участват представителите на земеделците или на потребителите. Може да разграничим два основни периода в процеса на институционализиране на идеята за биологично земеделие у нас. До 2010 г. тласъкът за развитие на сектора бива воден от консултантски, академични и сертифициращи организации. Държавата не проявява значителен интерес към темата и отсъствието на политическа подкрепа към сектора в съзвучие с налични междуинституционални конфликти между държавните агенции предопределя оформянето само на *регулаторни механизми* за биологично земеделие в хода на процеса по европеизация и хармонизиране на българското законодателство в областта с европейското. Отсъствието на *финансови и комуникационни инструменти* (Стоева 2016а, Slavova et al. 2017) ограничават възможностите за развитие на сектора. Синхронизация между тези *три основни групи от фактори* се появява едва след 2010 г., когато се проявяват и първите значими прояви на сдружаване между биологичните оператори с цел защита на общите им интереси и се наблюдава ангажиране от страна на държавата (посредством политическа воля) към идеята за биологично земеделие чрез предприемане на действия за разрешаване на основните спънки в политическите инструменти за сектора. Дългогодишната противоречива роля на българската държава към сектора на биологично земеделие, която поставя биологичното земеделие като приоритет, но само на хартия и подходът по въвеждане на сектора „отгоре-надолу“ и „отвън-навътре“ затрудняват потенциалното развитие на идеята за биологично производство, преработка и търговия в страната.

Какви са ефектите на налагането на идеята за биологично земеделие у нас „отвън-навътре“ и „отгоре-надолу“ на едно микро равнище – през призмата на биологичните оператори бива разгледано в следваща глава на текста, а именно втората емпирична част **Мотиви за ангажиране с биологично земеделие и организация на дейностите на актьорите**. Кои са реципиентите на политиките за биологично земеделие, кога, как и защо се ангажират с дейност в сектора на биологичното земеделие са основен фокус на емпиричните търсения

тук. На какъв етап всъщност е интернализирането на идеята за биологично земеделие и как тя бива възприета от всекидневно практикуващите я оператори е фокус на тази част на текста.

Формулирам три основни профила на биологични оператори в България според изследваните 30 случая и представената изследвания по темата: 17 „прагматици”, 8 „идеалисти” и 5 „смесени” случая.

Захващането със биологично земеделие не винаги е директно начинание. Често производителите, преработвателите и търговците първо се захващат с конвенционално земеделие, развиват дейност в конвенционалния агро-бизнес и едва на един последващ етап преминават към биологични практики или съвместяват конвенционално и биологично земеделие според различните характеристики на средата, в която оперират и на личната си ситуация. На първо място в глава трета **Мотиви за ангажиране с биологично земеделие и организация на дейностите на актьорите** бива изведено **Как се стига до земеделие?** съобразно разграничението между „прагматици”, „идеалисти” и „смесени” оператори.

Можем да обобщим, че за целе-устремените към биологично земеделие оператори основните фактори за стартиране на дейност в сферата на земеделието се оказва рекомбинирането на ресурсите, налични в средата, в която оперират. Насочването на био-идеалистите към земеделие, за разлика от прагматиците, не е продиктувано от идентифицирането на дадена бизнес възможност в местната среда и вълнение от създаване на собствено и самодостатъчно бизнес начинание. Тук откриваме три основни мотивационни линии. На първо място интересът към земеделие е следствие на желанието за самозадоволяване на нуждите на домакинството с качествена и здравословна храна, особено след появата на деца в семейството. На второ място, извеждаме стратегия по продължаване и възпроизвеждане на семейните традиции по селскостопанска дейност, която както при „прагматиците”, и тук се явява често като съпътстваща други основни професионални ангажименти за членовете на семейството. Работата в земеделския сектор по един или друг начин довежда, на трето място, до това част от респонденти да разпознаят дейността в рамките на биологичния сектор като интригуваща за тях.

Кое отключва интереса към биологичното земеделие бива обект на анализ в частта **Насочване към биологично земеделие**. Основните заключения тук отново се движат според вече формулираните типаж на операторите на биологично земеделие. „Прагматиците” биват водени от икономически мотиви за насочване към биологично земеделие. Пазарното търсене и идентифицирането на носещо потенциал нишово производство е основен фактор за една част от операторите, попадащи тук. От една страна, те съдействат за опознаването на околната среда, предоставяйки публично благо, но от друга, чрез създаването и реализирането на биологични продукти допринасят за развитието на биологичния сектор у нас чрез раздвижване на местните пазари. Не на последно място, те подобряват своята лична икономическа ситуация, реализирайки продукцията в страната или на международната сцена. Втората група сред „прагматиците” са тези оператори, за които получаването на субсидия играе водеща роля за решението за насочване към биологично земеделие. Това е групата на така наречените от европейските експерти „преследвачи на субсидии” (Стоева 2016б), за които нито същността на принципите на биологичното земеделие не представлява интерес нито пазарната реализация на

произведената продукция. Това че поемат агроекологичен ангажимент е част от обстоятелства предоставящи им допълнителни финансови средства и не е обвързано нито с далновидно желание за опазване на околната среда, нито за създаване на биологичен продукт, а се определя от следването на индивидуалната икономическа изгода.

Операторите „идеалисти“ биват движени от своята ценностна ориентация към земеделието, били то в посока екологични, социални или здравни вярвания. Най-често те биват провокирани от просветителите в областта и проявяват интерес в запазване на естествения хабитат на биологичните видове в природата, в съживяване и поддържане на традиционните семейни земеделски практики, в производството на здравословни стоки, проявявайки грижа към здравето както на операторите, така и на крайния потребител.

Към "смесените" оператори причисляваме тези, които заявяват по-амбивалентна позиция по отношение на основните фактори, които са ги накарали да се захванат с биологично земеделие. Интересът към био и последващо възприемане на принципите на биологичните практики бива подбуден от "значими други", но обръщайки внимание на рентабилността на производството и икономическата изгода от начинанието. Ресурсите, вписани в средата на действие, комбинирани с личния потенциал и умения на отделния оператор, довеждат до различни пътища при захващане на биологично земеделие за групата, наричана тук „смесените“ оператори. За някои опитът е успешен и продължава в разрастване на дейността, за други завършва в отказ от биологично производство. Можем да заключим, че това зависи от специфичната комбинация от ресурси, типът, както и мащабът на захванатата дейност.

Операторите на биологична продукция имат различно отношение към сектора в зависимост от своята лична ситуация и индивидуалния си поглед върху институционална среда. Различните оператори са носители на разнородни идеологии към сектора на био съобразно основните мотивационни профили, които ги подтикват да се захванат с дейността. Ето защо частта **Отношение към био** разглежда техните визии към принципите на биологично земеделие следвайки разграничението на вече оформената типологията "фрагмантици", "идеалисти" и "смесен тип".

За идеалистите заниманията в сферата на биологично земеделие са личен избор, призвание, начин на живот, интернализирани на един цялостен набор от холистични принципи, които засягат както отношението към земята и почвата, така и към отделните растения и животни, към природата като цяло и към качеството на произведения продукт. Операторите, попадащи тук възприемат като част от своите задължения просветителската дейност по ангажиране на нови хора към идеите за "чисто производство". От значение е не толкова сертификатът, удостоверяващ начина на производство на даден продукт, а осигуряване на качество на продукта, неговата хранителна стойност, здравословните му компоненти - това да се осигури липсата на токсини и отрови за сметка на чиста "екологична" продукция. Ритуалната рационалност (Чавдарова 2016) слага превес върху осигуряването на качество при все и по-ниската крайна печалба. Отвъд чистите целе-рационални икономически сметки, именно възприемането на агроекологично земеделие като "призвание" и "идеология" правят така, че то да се превърне в по-скоро просветителска дейност, в образователна дейност по разпространение на ценностите и вярванията му, в производството на високо качествен продукт отвъд разходите, които тази дейност изискват.

Обратно, за представителите на групата на "прагматиците" сертификатът е от основно значение, тъй като това е валидната и общоприета от нормативно-регулативна гледна точка гаранция, която удостоверява специфичността на продукта, поради която може да претендира и за по-висока себестойност. В редиците на "прагматиците" отсъства асоцииране между упражняването на биологично земеделие и идеята за "признание". Дейността в сектора бива свързана с развитие на един бизнес проект, не толкова различен от бизнес начинанията в други икономически сфери. Тоест водещо е затвърждаването на стабилността и рентабилността на начинанието, осигуряването на печалба без да се държи сметка за същността на философията, заложената в принципите на биологичното земеделие, основавайки се на вяра в коректността на санкциите, регламентиращи сектора.

Можем да обобщим, че операторите проявяват разнородни нагласи към биологичното земеделие в зависимост от факторите, които ги мотивират да се захванат с дейност в сектора. Открояваме тенденция за възприемане на биологичното земеделие като един вид „призвание“ и своеобразна философия за „идеалистите“, като икономическа активност, осигуряваща допълнителен доход и печалба за „прагматиците“ и амбивалентно отношение за „смесените“ оператори, за които био дейността често заема ролята на хоби, тъй като не може да осигури рентабилност като самостоятелна икономическа активност. Що се отнася обаче до консумацията на операторите в собствените им домакинства бива поставен акцент и за трите типа оператори, които разграничаваме, върху избора на хранителни продукти от „проверени“ и „сигурни“ източници, често базирайки се на лично доверие.

В частта *Първи стъпки в полето на био* се проблематизира входът на операторите към сферата на биологично земеделие съобразно техните умения и изискванията, породени от биологичния характер на дейността. Тук присъстват два основни типа оператори, тези, които нямат никакъв опит в земеделската дейност нито в личен план (образователен и професионален път), нито в семейния профил и тези, които са социализирани в семейна традиция, в която са били развивани земеделски практики. Така или иначе и двата типа оператори се нуждаят от информация и практически съвети как да изградят и възпроизведат своята дейност доколкото биологичното земеделие дори и за опитните в земеделието оператори въвежда нови концепции и изисквания и в такъв смисъл води до възприемане на нови модели за работа и практики като например сеитбообращението или попълването на дневници за всяка извършена работа в стопанството и други. Тук открояваме тенденцията, че и трите разграничени типа оператори търсят информация от едни и същи източници, които се оказват ключови за последващото развитие на дейност в сектора. Като най-важен източник на информация бива *четенето на специализирана литература*, която се намира чрез *познати и приятели в първите години* на развитие на сектора и чрез *интернет в последващите години*. Тук се включват още абонаменти за специализирани или научно популярни земеделски списания.

Специфични методи на обработка и "тайни от производството" се *споделят от производител на производител на "добра воля"*. Това е и вторият основен източник на информация на новобранци в биологичното земеделие - черпенето на познания от вече опитни биологични земеделци. Именно тук пионерите в биологичното земеделие, водени от идеалистични принципи заемат ролята на консултанти и просветители, разпространяващи идеите и практиките на биологичното производство. Този подход е особено ключов тогава

когато липсва литература по темата или нейното откриване е значително затруднено. Други основни стратегии за справяне с липсата на познания и информация е обръщането към сертифициаторите, които загърбват своята регулационна функции и навлизат в сферата на консултациите за новозахвааналите се с биологично земеделие оператори. Тук разграничението на дейностите по контрол/сертификация и консултация е неясна и се размива, което бива идентифицирано като проблем както от сертификационните, така и от консултантските организации. Все пак не липсват и допитвания до официални консултантски организации и фондации, макар сред разгледаните операторите да попадане само на един такъв пример. Останалите оператори се справят с неофициални консултации, давани на приятелска основа или чрез познанства в случай на възникнал проблем или изменение в дадена наредба, както и чрез помощ от други членове на семейството в управление на документооборота или идентифицирането на възможни пазарни канали чрез сертификационните органи. Други основни източници на информация са курсове, организирани от специализирани в сферата организации (държавни институции) или съпътстващи събития на панаири, изложения и други био форуми. Допитването до академичните институти също не е рядкост в средите на биологичните оператори. Търсят се институции с история и авторитет в сферата на земеделието, както и отделни отличителни личности, познати със своята компетенции и познанства - доайените в биологичното земеделие в България било то в сферата на теорията или практиката. Тоест можем да обобщим, че биологичното земеделие бидейки новост за българския земеделски сектор изисква допълнителни усилия по информиране от операторите, решили да се посветят на дейност в сферата. Спецификите на практики, произтичащи от биологичния характер на земеделието, изискват от операторите да усвоят различни умения, които следва да прилагат в своята земеделска дейност. Именно тази плетеница от умения бива предмет на анализ следващата част на текста ***Оператори на биологично земеделие: много роли – един персонаж***. Операторът на биологично земеделие съчетава различни роли в своята биологична дейност. Той следва да умее да се справя с фактическото управление на земеделската дейност в рамките на стопанството или организацията, включително управлението на човешкия и финансовия капитал, взаимодействието с потенциални партньори и идентифицирането на пазарни канали. Взаимодействието с държавните агенции изискват допълнителна експертиза, време и качества от оператора. Често биологичният оператор поема задълженията, произтичащи от неговия статут без да притежава нужните умения за това и опитва да ги усвои в хода на своята дейност. Успехът и устойчивостта на биологичния ангажимент зависи от специфичния опит и капацитет на отделния оператор да натрупа тези умения, както и ситуацията в която е потопен, включително ресурсите, с които разполага за пазарна реализация на своята продукция. Пазарът на биологична продукция у нас е все още в първите етапи на своето развитие. Как обаче се справят операторите в тази среда и как преодоляват трудностите, свързани с пазарната реализация разглеждаме в частта ***Пазар на (не)биологична продукция от гледна точка на операторите***. Един от основните пазарни канали е свързан с насочване към износ за международни пазари на цялата продукция, тъй като така се гарантира сигурност на реализацията на продукцията и по-високи цени. Основно средство за навлизане на международните пазари е участието в световни изложения с цел свързване с потенциални партньори и възможност за изграждане на взаимодействия и партньорства с контрагенти от цял свят. Следва обаче да изведем спецификата, че участието на подобни

изложения е скъпа инвестиция за повече от компаниите. Нейната възвращаемост е несигурна. Съответно не всяка компания може да си позволи поемането на подобен разход. От този канал основно се възползват вече наложили се организации, които развиват многостранна дейност, която често излиза от сферата на земеделието, било то и конвенционално. Съществува модел на изграждане на пазарни партньорски отношения чрез лични познанства между «близки и познати», чрез професионалната мрежа от контакти, развита в различна от земеделието сфера и на базата на изградена довереност между производител, преработвател или търговец и контрагент (основно при реализация в рамките на българския пазар), които споделят сходна визия и ценности към идеята за биологично земеделие. Взаимодействието с търговските вериги изискват специфични умения по преговори и управление от страна на операторите, за да могат да отговорят на изискванията, които веригите поставят. Във вече наложилите се компании подобни умения се развиват чрез професионализация в хода на работа, дори ако липсва търговски професионален или образователен опит. За оператори, развиващи дейност в малък мащаб, липсата на подобни умения се оказват значителен прешъни камък и съответно ограничават възможността за взаимодействие и организиране на партньорства с големите вериги магазини.

Друг алтернативен канал за реализация на продукцията са фермерските пазари или изграждането на отношения с бизнес партньори, но и с крайните клиенти посредством интернет платформи. И в двата случая се цели избягването на посредниците и дистрибуторите в хода на реализация на продукцията именно с цел отбягване на неблагоприятните условия, които налагат тези посредници на биологичните оператори.

Идентифицирайки различните канали на пазарна реализация, следва да изведем на преден план един от основните проблеми пред операторите, а именно трудността по реализация на тяхната продукция под формата на биологична. Наблюдава се тенденция сред операторите да самодиагностицират ограничените им пазарни умения, което предопределя проблемите при търсене на пазари.

Липсата на възможност за реализацията на продукцията като био принуждава операторите да продават своята стока като конвенционална, за да добият свежи пари, с които да продължат дейностите в рамките на фирмата или стопанството си. Това ограничава развитието на сектора и всъщност завърта спиралата, при която малките български производители поради липсата на инфраструктура, пресечна точка с възможни партньори или поради малки обеми на своята продукция са принудени да реализират своята продукция като конвенционална, а търсенето за биологични продукти от потребителите бива удовлетворявано чрез вносни продукти. Дори и да бъде реализирана като биологична, цената, на която се закупува биологичната суровина съответства на конвенционалната или разликите са минимални, при все всички наложени изисквания при биологичното производство и преработка. Трудностите по задържане в сектора на биологичното земеделие са обвързани с желанието, но и възможностите на операторите да си взаимодействат помежду си и да се подкрепят взаимно. Вписването в определена земеделска общност се оказва предимство поради това, че операторите могат да си обменят ресурси – опит, подкрепа в трудни моменти, експертиза, техника и други. С какво се характеризират отношенията между операторите в рамките на биологичния сектор бива разгледано в частта

Взаимодействия между био операторите. Отношенията между операторите на биологична продукция е от основно значение за развитие на сектора. Пикард¹³ извежда значението на обвързването и взаимодействието на биологичните оператори. Нуждата от коопериране и взаимодействие се обуславя от по-дребния мащаб на производство, с който се характеризира биологичния сектор, както и с по-неблагоприятната позиция на био операторите спрямо своите конвенционални колеги що се отнася до възможности за реализиране на продукцията на пазара. Както стана ясно в предходната част, биологичната дейност изисква прилагането на една сложен комплекс от умения, а сравнителните изследвания показват, че биологичния оператор е по-неподготвен професионално от своите конвенционални колеги за земеделската си дейност. Един от възможните модели за преодоляване на тези наболели за биологичните оператори проблеми е обединяването им в общи организации и кооперирането им със съмишленици с цел защита на съвместните им интереси на политическо ниво, самоподпомогане в пазарната реализация на продукцията им, споделяне на опит и разрешаване на проблеми в ежедневните земеделски практики. Можем да обобщим, че нарочните обединения и взаимодействия сред българските биологични оператори отсъстват или са сравнително рядко срещани. Тогава когато подобни взаимодействия се случват те са породени от специфични обстоятелства на средата и са ограничени във времето. Тоест не можем да говорим за постоянстващи и развиващи се асоциативни практики, а за ограничени и спорадични такива, свързани с задоволяване на конкретни належащи интереси – разрешаване на набоял политически проблем или конкретен икономически/търговски казус. Оттук, можем да направим извода, че липсват трайни спояващи връзки между операторите на базата на солидарност и доверие между тях, което да може да се превърне в основа за общи действия по защита на колективните им интереси и изграждане на специфична идентичност в рамките на общността на био операторите.

Нуждата от развиване на комплексни умения съобразно различните роли, които изпълняват операторите, съвместно с трудностите, пред които са изправени в намирането на пазари и съществуващите бариери пред взаимното им сътрудничество повдига въпроса за това какви са бъдещите планове на операторите за биологично земеделие и каква са визиите им за сектора, в който оперират. Тази тема е обект на анализ в частта **Бъдещи (био) планове**. Различната лична ситуация, наличните ресурси и възможности в съчетание с индивидуалния прочит на институционалната среда, в която са потопени, оформят една пъстра картина от пътища, които операторите чертаят пред себе си. Спектърът от възможни действия включва както отказ или замразяване на дейността към момента (планове за отдаването ѝ под наем на друго лице) до увеличаване на произвежданите количества, разширяване на асортимента, затваряне на цикъла по производство, включване на нови дейности като развиване на съпътстващ бизнес (къща за гости, отваряне на био магазин, изграждане на преработвателно предприятие и други). Първата тенденция, която можем да открием сред плановете на биологичните оператори е декларацията от тяхна страна, че решението на къде да развиват своята дейност в сферата на биологичното земеделие се определя от една страна от институционалната среда в сектора – наличните условия за подпомагане на биологичните оператори в новия програмен период 2014-2020, а от друга

13 За задълбочено изследване на социалния капитал на биологичните оператори вж Пикард (2016).

страна от печалбата, която могат да реализират ако поддържат биологичната дейност. Тук основно фигурират „прагматици“ и „смесени“ оператори според въведените по-горе типове. Втората основна тенденция, сред прагматиците, която можем да открием е отказът от планиране в бъдещето. Стопанската активност бива разглеждана „тук и сега“. Развиваната дейност не се позиционира в перспективата на времето и потенциалните възможности, а в настоящето. Подобна стратегия се интерпретира от операторите като наложителен „застой“ или изчаквателен период докато икономически се избистри дали продължаването на био производството, преработка или търговия е изгодно или не начинание към настоящия момент. Следва да се отбележи, че един от възможните сценарии е излизане от сектора на биологичното земеделие, ако то не е икономически рентабилно и насочването към конвенционално. Не трябва, обаче, да оставяме с впечатление, че „идеалистите“, доколкото споделят принципи на опознаване на околната среда и на производството на чиста и качествена храна, оставят незасегнати и незаинтересувани от институционалната среда, в която оперират. Точно обратно, това е особено валидно за животновъдите - водени от своите зелени идеи, за тях се оказва още по-трудно оцеляването в сектора, тогава когато са изложени на трудни икономически условия и на липсата на институционална подкрепа (отсъствие на мерки за подпомагане на био животновъдството досега с изключение на някои видове автохтонни породи). За тях също важат „застоят“, липсата на планиране, а дори и визирането на отказ от дейността поради невъзможност за поддържане на стопанството.

Липсата на работна ръка е друг основен проблем в сектора, пред който се изправят операторите и който се превръща във фактор за евентуален отказ от дейността или за съкращаването ѝ. Това се превръща в традиционен проблем за животновъдите поради нуждата от постоянна и неотлъчна грижа за животните, което отежнява намирането и задържането на работници във фермите. Невъзможността да се съчетае основен професионален ангажимент с развитието на дейност в сектора на биологичното земеделие налага също прекъсване на заниманията в сферата. Като възможен вариант тук се вижда отдаването под наем на „фермата“ с цел намаляване на ежедневните отговорности за оператора и същевременно печелене на средства от поддържането ѝ във времето.

От другата страна на континуума стоят успешните и рентабилни стопанства, които планират развитие посредством увеличаване на произведените количества, разширяване на асортимента, затваряне на производствения цикъл, изграждане на преработвателни мощности.

В общия случай това, което характеризира операторите, които се насочват към увеличаване на асортимента, е наличието на установени пазарни отношения и стабилност на партньорствата им с чужди контрагенти. С вече осигурени пазари тук говорим за по-мощно опериращите „прагматици“, реализиращи своята продукция извън пределите на страната. Вече наложили се на международната сцена, тези оператори предвиждат разширяване на своята дейност, тъй като виждат, че следват успешен бизнес модел, който може да им донесе по-висока печалба при обогатяване на отглежданите култури, разширяване на произвеждания асортимент или специализиране в конкретна ниша. Тяхното решение не се определя толкова от наличните спомагателни мерки към биологичните оператори, а от устойчивото търсене на биологична продукция на международната сцена.

Бъдещето на сектора бива определено, обаче, не само от визиите на операторите за хода на тяхната бъдеща дейност, нито само от характеристиките на политическата и институционална среда, в която сектора е потопен, а и от възприемането на идеята за биологично земеделие от по-широката общественост и в частност от представителите на редиците на конвенционалното земеделие. Съществуват ли ползотворни взаимодействия между тези две групи земеделски оператори? На този въпрос се търси отговор в последната част ***Взаимодействие между конвенционално и биологично земеделие***. Датският изследовател Michelsen си служи с теоретичния принос на Sabatier (1993), Jenkins-Smith & Sabatier (1993), за да изгради нужния му за анализ на взаимодействието между конвенционално и биологично земеделие теоретичен модел. Авторите комбинират мрежовата теория с аналитичен подход, основаващ се на политиките на ценности и вярвания. Концепцията за 'застъпнически коалиции' възприема, че индивидите, прилежащи към различни организации и части от обществото могат да споделят определен набор от ценности, състоящ се от основни вярвания, устойчиви към промяната, и вторични вярвания, които могат да бъдат променяни в рамките на процес по „стратегическо насочено обучение“ (policy oriented learning). Тези споделени ценности оформят основата на различни застъпнически коалиции, които могат да въздействат и повлияват на политическите решения в рамките на определена под-сфера чрез обмен на аргументи. Според Michelsen (2002:109) подобен теоретичен поглед може да бъде полезен за разбирането на биологичното земеделие като социално движение, отправящо критика към конвенционалното земеделие на базата на ценностни възгледи. Тоест, необходимо е да *бъдат открити застъпническите коалиции, представляващи интересите както на биологичното така и на конвенционалното земеделие и да се проследи тяхното влияние върху дългосрочното развитие на биологичния сектор*. Биват открити три основни променливи, влияещи на този процес, но в настоящия текст ще се фокусирам само върху първия елемент - нивото на конфликт, тъй като той е ключ за разбиране на теоретичния модел на Michelsen. Под ниво на конфликт Jenkins-Smith & Sabatier определят, че *възможността за обучение или продуктивен диалог е толкова по-голяма колкото по-съвместими са основните вярвания на конкуриращите се коалиции*. Въпреки това, ученето предполага „междинно ниво на информиран конфликт“. Тоест, за да е възможен процесът на взаимно учене все пак е необходимо известно противоречие в изходните позиции. (Michelsen 2002: 110)

Michelsen адаптира този теоретичен конструкт към изследването на биологичното земеделие като доразвива част от теоретичните елементи, включени в модела. Той въвежда три степенна скала на конфликт, разграничавайки малък, среден и голям конфликт.

За да оценим дадена национална ситуация от гледна точка на това къде се позиционира по скалата на конфликта – между „пълно сътрудничество“ през „креативен конфликт“ до „пълна конкуренция“, следва да разгледаме взаимодействието между институциите на конвенционалното и биологичното земеделие в четири под-области. Това са трите под-сфери, които Michelsen дефинира като основополагащи при изследването на биологичния сектор, а именно – *био-земеделската общност; сферата на политиките за биологично земеделие, биологичния хранителния пазар и институционалната среда, образувана от взаимодействието на тези три елемента*.

Според направения преглед на отношенията между конвенционалните и биологичните институции в четирите основни под-сфери, които Michelsen дефинира, в дисертацията се прави обобщението, че българския случай силно наподобява на ситуация на „пълна конкуренция“ от затворен тип, при която слабите институции на биологичното земеделие са пренебрегвани от добре наложилите се институции на конвенционалното земеделие.

Тази извод е важен за анализа от гледна точка на потенциала за развитието на биологичното земеделие у нас. Според датския изследовател двата екстремни типа отношения между институциите на биологично и конвенционално земеделие – «чиста конкуренция» и «пълно сътрудничество», са сравнително стабилни състояния, които възпрепятстват появата на значима промяна в контекста и оттук биологичното земеделие е обусловено да остане в маргинална позиция спрямо конвенционалното. В рамките на теоретичната схема, за да бъде достигната промяна следва състоянието, принадлежащо на един от двата крайни статични статуса, да бъде нарушено и динамизирано чрез преминаване през период на «креативен конфликт». Най-благоприятен сценарий за преминаване от статичен към динамичен ред е, ако в колкото се може под-сфери (политики, пазар, общност и институционална среда между тях) се достигна до състояние на «креативен конфликт».

Според теоретичната схема, конкурентните отношения между конвенционалното и биологично земеделие потискат развитието на последното. Отношенията на сътрудничество подкрепят развитието, но в този случай биологичното земеделие е подвластно на промени, определени от конвенционалното земеделие. Изводът, който Michelsen прави, на базата на типологизацията, която изгражда, е, че ключовата роля за налагането и развитието на биологичното земеделие се крие в неговата способност да изгради и поддържа ясна идентичност, чрез която биологичните производители недвусмислено да защитават и подкрепят ценностите и вярванията, стоящи зад биологичните земеделски практики. От решаващо значение е и възможността на биологичното земеделие да задържи своите автономни позиции в четирите основни разгледани под-области – земеделска общност, политическа сфера, хранителен пазар и институционалната среда, изградена от тяхното взаимодействие.

В процеса на изграждане и поддържане на нов биологичен сектор Michelsen определя като *най-важни под-сфери земеделската общност и институционалната среда*. Ако тези две под-сфери биват добре развити, то носителите на биологичната идея биха могли да защитават своите интереси и вярвания, но и да ги упражняват и разпространяват, бидейки признати от политическата система. Оттук институциите на биологичното земеделие биха имали легитимността да се саморегулират и реализирането на продукти на хранителния пазар би следвало плавно. Изграждането на биологичната общност зависи от отношението, което проявяват към биологичните идеи операторите на този нов тип земеделие. развитието на специфична идентичност на движението зависи от това доколко биват възприети вярванията и ценностите, които биологичното земеделие защитава.

В частта **Обобщение** бива показано, че икономическите и рационални мотиви са сред водещите в сложния комплекс от фактори, определящи решението на индивидуалния оператор и следва да бъдат адресирани тогава когато бива доразвивана политическата рамка, регламентираща биологичното земеделие. Както показват данните, идеалистичните мотиви са ключови сред пионерите на биологичното земеделие, но с развитието на сектора,

икономическата печалба и пазарната реализация на международната сцена, както и компенсаторните плащания се превръщат в основните движещи сили, привличащи оператори в редиците на биологичното земеделие. От тук, осигуряването на стабилност от гледна точка на икономически индикатори и политически механизми могат да доведат до намаляване на възприемания риск от страна на операторите в техния социално-икономически и институционален контекст. Това би довело до предвидимост за основните действащи актьори на сцената на биологичното земеделие. В същото време, това са сравнително по-краткосрочни и нестабилни мотивационни фактори в сравнение с идеалистичните, доколкото залагат на една зависимост от динамиката на политическия, социалния и икономически живот в страна. Тъй като биологичното земеделие се определя не само от политическите обрати в местния контекст, но също така и от следваната на европейско ниво линия относно земеделската политика, както и от общите икономически условия на глобално ниво, то „идеалистичните“ мотиви се превръщат в ключови от гледна точка на предполагаемата устойчивост и възпроизводимост във времето, а оттук и играещи роля по поддържане на сектора на биологичното земеделие, тръгвайки от най-ниско местно ниво и достигайки до транснационните размени на био продукти. В допълнение, както стана ясно, отчетлив тласък за развитието на сектора би се оказвало изграждането на стабилна общност от посветени на био идеята актьори. Изграждането на подобна общност минава през интернализирането на принципите и вярванията, заложили в биологичните практики, а разпространителите на идеята могат да бъдат както заинтересованите актьори (нормо или идейни предприемачи), които не са пряко замесени с ежедневна земеделска работа – представители на мрежата за политики - правителствени и неправителствени организации, така и самите оператори на биологично земеделие. Оформянето на ясно оразличаваща се от конвенционалното земеделие биологична общност следва да отвоюва позициите за сектора на биологичното земеделие сред широката общественост, извеждайки на преден план публичните блага, които биологичното земеделие предоставя – опазване на околната среда, произвеждане на чисти и в този смисъл здравословни хранителни продукти, осигуряване на заетост и оттук оживяване и развитие на селските райони. Адресирането както на икономическите/рационални мотиви, свързани с икономическа печалба и така и на идеалистичните ценностно натоварени стимули, в опит за ангажиране на нови последователи на принципите на биологичното земеделие, е успешна стратегията, която вземащите политически решения могат да следват, за да съдействат за последваща експанзия на биологичното земеделие у нас. Подобен подход би осигурил по-комплексен и устойчив модел на развитие на сектора в България, водещи след себе както краткосрочни, така и дългосрочни ефекти.

Основни заключения

Появата на една нова социална реалност в българската икономика, се случва като последица от взаимодействието на няколко съвместни процеса. Тук ще се опитам да изведа основните изводи от направения анализ, но следва да призная, че появата на нов сектор е свързано със сложни процеси, а всяко едно заключение неминуемо води до опростяване на комплексните отношения, показани в изложението.

Биологичното земеделие се появява като идея в българския земеделски сектор чрез усилията на вътрешни актьори – академични институции и неправителствени организации и външни такива – чрез внасянето на една нова за българския контекст идея посредством процеса на

европеизация и транснационалните преноси на практики основно иницирани от швейцарски и холандски донори. Макар първите опити по институционализиране на сектора да се случват в средата на 90те години на 20 век, появата и тласък за развитието се случва на по-късен етап в следствие на динамиките на политическия процес в страната, на ефектите от процеса на европеизация, но и на съпротивата в местната среда за възприемането на идеята за биологично земеделие. Така новата социална реалност бива оформена посредством промени, случващи се на макро (структурно и нормативно институционализиране), мезо (засегнати от темата групи и организации) и микро ниво (актьорите на биологичното земеделие – операторите).

Първоначално новият сектор се развива без налична политическа подкрепа и без интерес от страна на пазара към био. Тези фактори обезсилват неговите позиции. Идеята за биологично земеделие бива защитавана в общественения сектор от представителите на академичния сектор, неправителствени организации, на по-късен етап и сертифициращи компании. Тоест различни по тип актьори, повлияни от международната среда, задвижват промяната изграждайки мрежа от заинтересовани страни. Водени от разнородни интереси, агентите се обединяват в обща цел – поява на функциониращ сектор на биологичното земеделие.

Мрежата от актьори около въпроса за биологичното земеделие, служеща като посредник между нивото на държавата и операторите на биологично земеделие, наподобява в най-голяма степен идеално-типичната *issue network* макар да съдържа в себе си и елементи от така наречената политическата общност (*policy communities*). Това е обяснимо от гледна точка на това, че приложеното в текста понятие за мрежите за политики (*policy networks*) по Rhodes (1990) и Rhodes & Marsh (1995), представено чрез формулираната от авторите типология, не отговоря напълно на емпиричната реалност, а представлява теоретичен конструкт. Всеки контекст съдържа свои специфични аспекти, обвързани с различните характеристики на обособените идеално-типични видове мрежи за политики и не би могъл да съответства напълно на подобен теоретичен конструкт. Така мрежата за политики около въпроса за биологичното земеделие бива съставена от конкуриращи се агенти, които съумяват да идентифицират обща посока на своята работа, въпреки появата на някои конфликтни въпроси. Взаимодействията в нея не са строго структурирани и зависят от обстоятелствата и наличните политически проблеми. Влизането на нови участници става посредством два основни сценария. Първо чрез създаването на нови организации от присъстващите в мрежата актьори. Тук идентифицираме определено ниво на интеграция поради споделянето и преноса на ресурсите между активните в мрежата актьори и новите участници. Налично е определено ниво на структурираност що се отнася до входа към мрежата. При все това, на второ място, мрежата е отворена към нови и непознати актьори. Така навлизат агенти, произтичащи от различни кръгове, с различна посветеност на дейността на мрежата, водени от разнородни интереси и преследвайки различни цели. В този случай не откриваме ясна взаимозависимост и висока степен на интеграция с други актьори, членуващи в мрежата. Мрежата не се характеризира със строга ограниченост на нейните граници, а по-скоро с участието на разнородни по тип организации. Тези елементи определят неконсистентността на мрежата. Не можем да твърдим, че взаимодействието в мрежата е от вертикален тип, водено от конкретен властови център. Наблюдава се трайното и активно присъствие на конкретни организации, които поемат ролята на лидери в мрежата,

подкрепи от своите специфични ресурси – политически, информационни и финансови. Като цяло на идейно ниво мрежата е сравнително хомогенна и в определен смисъл затворена от гледна точка на нарушаващи идейните ѝ вярвания актьори. Тоест основните действащи лица в сектора на биологично земеделие, определящи мезо нивото на взаимодействие, споделят сходна визия за сектора и принципите, които той носи. Актьорите, които имат различни виждания по основни въпроси за мрежата, в течение на времето са изгласкани до маргинална позиция и заемат ролята на периферни актьори. Въпреки това не можем да отречем наличието на дискуссионни въпроси по обсъжданите теми. Броят на участниците в мрежата се променя и не постоянства във времето според етапите на развитие на мрежата.

Появата на сектора е резултат на съвместни усилия на мрежа от организации от неправителствен тип (включително международно влияние), подплатени от действията на отделни играчи, водени от личен интерес в темата. Крайните политически ефекти се случват чрез взаимодопълващи си механизми от формален, но и неформален произход. Последните се оказват необходими, така че да може да се достигне до успешен резултат – подаване на ръка към биологичното земеделие от вземащите политически решения и достигане до финални политически решения. В този смисъл е редно да обобщим каква роля заема държавата, за да бъде възможно политическо регламентиране на сектора.

Мрежата от актьори, отвъд държавата, прави първите стъпки за инициирането на нов сектор в българската икономика. Макар политическото санкциониране на сектора да започва около 2000 г., когато се появява първата наредба, регламентираща същността на биологичното производство (вследствие на дългогодишни опити по лобиране от страна на мрежата пред държавата), същинска политическа подкрепа се появява едва десет години по-късно. Държавата проявява неконсистентна политическа позиция по въпроса за биологичното земеделие. Наблюдаваме противоречиво взаимодействие между държавните агенции относно темата за био. В контекста на липса на развит пазар на биологични продукти и на отсъствие от заинтересовани от био масови производители и потребители, налагането на сектора е силно затруднено. Така стигаме до извода, че традиционната дихотомия държава-пазар бива преодоляна в случая на институционализиране на биологичното земеделие чрез други основни фактори, правещи възможна появата на нова социална реалност. Прави се опит по компенсиране на слабите места в плетеницата от засегнати агенти около въпроса за биологичното земеделие (държава, пазар) чрез ресурсите на международното влияние в сферата (преноса на транснационални идеи от Швейцария и Европейски съюз) и идеологическия набор от принципи, заложен в сектора (осигуряването на публично благо чрез био). Липсата на интерес към сектора от държавата и пазара, което оформя враждебна среда за новия сектор, прави неговото институционализиране ограничено и неустойчиво, доколкото външната намеса не е съобразена с характеристиките на местния контекст.

Въпреки че държавата прилага амбивалентно и непостоянно отношение към сектора, хипотезата, че секторът може да функционира без подкрепата на държавата на този етап остава непотвърдена, доколкото държавните институции се оказват необходими, за да може да се наложи една нова социална реалност в местната среда. На базата на данните и проведенния анализ можем да заключим, че появата на публичните политики за биологично земеделие са резултат на сложното взаимодействие между група от актьори, изграждащи

мрежа за политики, в която държавата се включва. Традиционно основен актьор в изграждането на публичните политики в централизираната институционална среда у нас, държавата не бива елиминирана в процеса на оформяне на нов сектор от мрежата от неправителствени и частни обществени агенти, макар нейната роля да не бъде решаваща през период на институционализиране на сектора (до 2000 година). От 2000 г. нататък поради изискванията на процеса на интегриране на България в ЕС, държавата заема централна роля и се оказва нужен елемент от пъзела по създаването на нова социална реалност, запазвайки в определен смисъл йерархичния модел на управление, въпреки хоризонталните модели на взаимодействие между актьорите в мрежата.

Възприемането на биологичното земеделие като един от приоритетите на Общата Селскостопанска политика прави така, че официалните форми на регулация относно био, приети на ниво ЕС, да са задължителни за страните членки и кандидатки. От такава гледна точка, развитието и институционализирането на биологичния сектор е пряко свързано с процеса на европеизация. Тоест макар идеите за биологично земеделие да са чужди на българските правителства в този период, те са принудени от регулативна гледна точка да транспонират и имплементират биологичните регламенти, произтичащи от Европейския съюз и да осигурят вписването в местния земеделски контекст, определен от практиките на конвенционално земеделие, на новия сектор. Политическата тежест на биологичното земеделие е пряко свързано с изискванията, произтичащи от членството в ЕС. Процесът на европеизация въздейства на местната политическа среда чрез изграждането на нарочни институции, които правят възможно превръщането на биологичното земеделие в политически проблем. Действията, произтичащи от нивото на ЕС, трансформират на структурно и формално ниво местния земеделски контекст, въвеждайки нови регулации и последващи практики. Можем да изведем, че процесът на европеизация и произтичащите от него ангажименти по транспониране на европейските директиви създават предпоставките за политическото разпознаване на нов сектор у нас, за структурирането му в конкретни нарочни организации и за трансформирането на местния земеделски контекст.

Вписването на биологичното земеделие в българския земеделски контекст се случва в период на бурна динамика в политически процес – преход от планова към пазарна икономика, честа смяна на политическите правителства, а оттук и неконсистентност в следваната политическа линия в земеделския сектор, в съчетание с процес по европеизация и подготовка за членство в Европейския съюз. Появата и развитието на биологичното земеделие у нас не може да бъде разглеждано като статично явление, ето защо бе нужно обособяването на различни периоди. Предвид сложната динамика на политическите процеси, с цел по-ясно емпирично разглеждане на развитието на сектора, бе приложен анализ на развитието на сектора съобразно хода на политическите процеси в три основни периода – 1) период на поява на био у нас и опит за неговото политическо разпознаване (90те години на 20 век), 2) пред-присъединителен период на членство към ЕС (2000 – 2006 г.), 3) пълноправно членство в ЕС (след 1.1.2007 г.). При все това, емпиричната реалност показва, че динамиката между дейността на мрежата за политики и постигнатите политически резултати не съответства на политическите периоди. От гледна точка на функционирането на мрежата за политики могат да бъдат обособени два основни етапа. Основата разграничителна линия е 2010 г. Преди 2010 г. в мрежата липсва синхронизация между политически, комуникационни и стратегически механизми, благоприятстващи

появата на сектора. След 2010 г. се наблюдава значителна промяна в политическите резултати, определена от появата на организацията на операторите на биологична продукция (2009 г.) и оформянето на политическа чувствителност към проблемите на биологичното земеделие в страната (2010 г.). Разминаването между етапите на развитие на мрежата и социално-политическите периоди от местния контекст показва как наличните ресурси в мрежата за политики в отделните политически периоди определят различните постигнати политически резултати.

Появата на застинали институционални форми на регулация, обаче, не означава, че секторът е възприет на неформално ниво. Точно обратното, моделът на поява на сектора в България се случва „отгоре-надолу“ и в някакъв смисъл „отвън-навътре“, без да се държи сметка за характеристиките на контекста, в който се оперира. Макар на структурно и нормативно (макро) и организационно (мезо) ниво да съществува консенсус относно идеята на биологично земеделие, то на микро ниво липсва разбиране към сектора. Биологичното земеделие се бори да заеме позиции в ситуация на пълна липса на интерес към него от страна на потребители и земеделски оператори – производители, преработватели и търговци. Стартирането на процеса на институционализиране на биологичното земеделие в България се отличава с отсъствието на общност от биологични оператори. Такива на практика не съществуват в българския земеделски сектор към този момент. Критична маса от оператори се появяват едва след членството на страната в Европейския съюз, когато започват да функционират мерките, подпомагащи биологичното земеделие. Пазар на биологична продукция също не съществува в първите етапи на политическо регламентиране на сектора. Дори и по-късно, когато се появяват все повече и повече биологични оператори (след 2008 г.), пазарът остава сравнително органичен: местната продукция е насочена за износ във вид на суровина, а на българската сцена, доколкото биологичното земеделие е фактор, се разменят вносни биологични продукти. Взаимодействието между биологичното и конвенционалното земеделие предопределя маргинална роля на първото. Можем да обобщим, че агентите на конвенционалното земеделие не се интересуват и игнорират напълно идеята за биологично земеделие, което му отрежда позициите на един само-затворен под-сектор в рамките на земеделския отрасъл.

Липсата на интерес към биологичния сектор „отдолу-нагоре“ - проблем, който се констатира не само при появата на първите усилия за институционализиране на сектора, но постоянства и в следващите етапи на развитие, ни води до заключението, че в българския земеделски контекст биологичното земеделие не представлява същинска институционална промяна. Откриваме аргументи, че биологичният сектор възпроизвежда механизми за една миметична промяна, доколкото официалните задължения по транспониране на европейските регламенти и директиви в областта биват изпълнени и от политическа гледна точка секторът е разпознат и успешно функциониращ (макро и мезо ниво). Отсъстват данни за неформалното възприемане на идеята за био сред широк кръг от представителите от засегнати страни, а отгук и за проспериране на принципите и ценностите на биологичното земеделие (микро ниво). За подкрепа на този аргумент ни служат данните за основните фактори, насочващи към захващане на дейност в рамките на био сектора, както и липсата на интерес към био от страна на конвенционалния сектор.

Основна движеща сила за захващане с биологично земеделие се оказват икономическите мотиви, водени от целе-рационална логика, в които се търси индивидуална печалба и подобряване на личната икономическа ситуация чрез две основни стратегии. Първо, задоволяване на икономическото търсене за биологични продукти най-вече в чужбина и второ, усвояване на субсидии за биологично земеделие, предоставени от мерките, подпомагащи сектора. Ценностно-рационална логика, водена от идеите и принципите на биологичното земеделие, се среща по-рядко като основен мотив за захващане с биологично земеделие сред оператори и то основно сред ограничен кръг от посветени на темата оператори. Това са пионерите на биологично земеделие, изкушени от идеите и принципите на сектора и разглеждащи същността на този тип земеделие като холистичен метод, различен от нормативно-регулативните визии към сектора на публичните институции. При все това, влиянието на „идеалистите“ върху техните колеги от био и конвенционалния сектор, както и върху купувачите и консуматорите на био продукция, явно е недостатъчно доколкото ползите и принципите на био биват извеждани единствено сред този ограничен кръг от последователи на био. Предимствата на новата земеделска практика следва да бъдат възприети и следвани от широк кръг от обществото, за да може секторът пълноценно да се развие в своя потенциал и да бъдат преодолени съществените проблеми, пред които той е изправен в момента. Липсата на нужни специфични умения и компетенции у операторите, отказът от обединение и сдружаване, затруднената пазарната реализация на продукцията ограничават развиването на основните компоненти, необходими за стабилизиране на сектора – изграждане на общност от оператори с ясна идентичност и пазар на биологично земеделие.

За преодоляване на миметичния характер на промяната, следва да се развие чувствителност към схващанията и посланията на биологичното земеделие – тоест да се разпространят идеологическите допускания на сектора както сред операторите на биологична продукция (по-масово наблягане и интернализирание на идеалистичния тип отношение към сектора), така и сред представителите на различни заинтересовани групи включително земеделци, преработватели и търговци от конвенционалния сектор, но също потребители, политически актьори и активисти. Именно вземащите решения, чрез своите насочени действия, биха могли да подпомогнат процеса на идентифициране, възприемане и прилагане на ползите на биологичното земеделие както от индивидуален икономически характер, така и от обществен порядък. По този начин биологичното земеделие би могло действително да заеме ролята на фактор в българския земеделски контекст, въвеждайки пълноценна промяна в наложените практики и модели на управление на стопанството.

Съществуването на сектора е строго обвързано с условията, които са го направили възможно, а именно членството на България в ЕС и швейцарската и холандска намеса чрез транснационален пренос на идеи. Оттук не можем да твърдим, че секторът е изградил свои стабилни механизми за възпроизводство. Идеите на биологичното земеделие не са хабитуализирани и не са част от „нормалността“ на микро ниво. Напротив, дори не можем да кажем, че те пробуждат внимание в така наложилото се конвенционално земеделие. Доколкото присъстват на българската земеделска сцена, въпросите около биологичното земеделие имат маргинален и по-скоро незначителен характер, непоблематизиращ установените конвенционални практики. В този смисъл, новия сектор формално съществува, но не биват възприети европейските ценности и парадигми, чийто трансфер в

местна среда се цели. Оттук въздействието на биологичните практики е ограничено на социално ниво. Тоест, според възприетия модел за институционализация, биологичния сектор не е действително институционализиран в българския контекст. Основна обяснителна линия за това състояние е съпротивата на средата да допусне навлизането на нови идеи в българския земеделски контекст. Формално погледнато земеделският сектор се отваря към новите практики, които застават в конкретни организационни и нормативни форми в следствие на процеса на европеизация. От неформална гледна точка, обаче, земеделското поле се оказва затворено за нови алтернативни модели. Оттук срещата между европейските идеи, регламенти, практики, от една страна, и ресурсите на средата, от друга, ограничава възприемането и интернализирането на новите земеделски модели сред операторите, но и сред по-широкия обществен кръг.

Биологичното земеделие, представляващо социален феномен, бива въведено от потребители и производители, заинтересовани от производствени методи, опазващи околната среда, макар и ясно и добре структурирано в западен контекст, не намира нужните идейни и поведенчески условия, за да се впише подобаващо в българската земеделска сфера. Една хоризонтално разпространена идея в контекста на западната европеизация бива вертикално наложена в българския контекст. Ресурсите на мрежата от актьори (мезо ниво), лобиращи за вписването в местната среда на алтернативния тип земеделие се оказват недостатъчни и недобре адаптирани към местния контекст, така че да осигурят плавно и пълноценно навлизане на една нова идея на микро равнище. Сложният механизъм на взаимодействие между актьорите, засегнати от сектора за биологично земеделие (мезо ниво) и процесът на европеизация (макро ниво) изграждат един модел по „приспособяване“ в българската среда, в който внесената промяна в местния контекст е ограничена по своя характер. Първично заложеният на европейско ниво модел за биологично земеделие – осигуряване на икономически ефективен метод за земеделско производство, опазвайки природните дадености, бива преобърнат в местната среда и търпи ефекти от тясното му асоцииране със субсидиите в сектора. В този смисъл откриваме въздействието отдолунагоре, засягащо първоначалната идея и променящо основните ѝ допускания. Мрежата от актьори около въпроса за биологичното земеделие, подкрепена от процеса на европеизация, постига успешни резултати чрез превръщането на биологичното земеделие в политически проблем и изграждането на специфични административни структури за неговото управление. Към края на изследвания период, биологичното земеделие успява да въведе един нов, макар и немасов, дискурс в земеделския контекст. Но посредством своите действия, мрежата не успява да спечели на своя страна представители на различни засегнати страни – по-широка маса от посветени на идеите и вярванията биологични оператори, да изкуши критичен набор от конвенционални земеделци, преработватели и търговци; потребители, активисти и политически актьори към принципите и ползите на биологичното земеделие, така че да се постави началото на една естествена общност от съмишленици на биологичната идеология на микро ниво. Тук следва да изведем ключовата роля на наличната политическа култура, която стои в основите на неуспешното преодоляване на несъответствието между местни и привнесени практики. Това довежда до ограничено адаптиране на сектора за биологично земеделие у нас, определено от организационно-регулативен характер. Съгласуваността между нормите и контекста са условия за успешното възприемане на новите идеи и стабилизирането им в институции. За успешното и пълноценно институционализиране на сектора по биологично земеделие следва, от една страна, да се поддържа консистентна организационна среда, включително предвидими политически и пазарни механизми, но и да се изпълняват със съдържание и възприемат принципите на биологичното земеделие сред различните засегнати страни от обществото – оператори, потребители, държавни служители и политици, взимащи

решения, идейни предприемачи, активисти и други. В противен случай институцията на биологичното земеделие е под опасността да остане с ограничен обхват и слабо влияние, с потенциал за бъдещо оспорване, дори промяна на основните ѝ допускания, а защо не и отхвърляне от социално-политическия ред на един следващ етап. Този контекст предопределя последващ социологически интерес към това дали дискурсът на биологичното земеделие ще постои, дали ще се развива, променя или отмира в бъдеще.

Приноси на изследователска работа

Дисертацията изследва оформянето на нова социална реалност в българския обществен живот. Био земеделието се възприема като комплексен социален феномен, чиято поява е разгледана цялостно и на различни нива: институционално (макро), ниво на взаимоотношенията и обвързаностите (мезо) и индивидуално (микро) ниво в период от над 20 години, определен от глобална промяна.

Сложността на предмета представлява методологическо предизвикателство и изисква намирането на адекватен теоретичен инструментариум. Ето защо в дисертацията се прилага съзнателно интердисциплинарен подход – изграждане на сложен теоретичен модел, който да обхване всичките нива, в този смисъл той необходимо е неконхерентен ; и второ – той проследява процеси, а не статични явления.

Изследването на динамиката налага използването на понятието „европеизация“ – проследяващо процеси и техния резултат, което емпирично се верифицира в българския контекст при изследване на появата на био земеделието. Стига се до извода, че местната среда възприема със съпротива принципите и идеите на биологичното земеделие и въвеждането им става на формално, но не и на неформално ниво. Тази ситуация бива дефинирана като миметична промяна и ограничено адаптиране.

Емпирично се верифицира понятието „мрежи за политики“, което е понятие „посредник“ в отношенията между актьорите и държавата.

Изследва се сложното динамично взаимодействие на различни фактори за промяна. Поставя се въпросът възможно ли е държавата да не играе съществена роля в появата на нов сектор в ситуация на преход към пазарна икономика и нарастващо влияние на ролята на ЕС и международни играчи. Отговорът на този етап все още е отрицателен.

Изследвани са за първи път в детайл мотивационните стратегии и основните дейности на операторите за биологично земеделие в България с цел да бъде проучено как външно внесена идея се „оживява“ и се прилага на практика в българския земеделски контекст. На базата на данните се прави извод, че интернализирането на идеите и принципите на биологичното земеделие е в своите начални етапи на развитие както за операторите на биологично земеделие, така и за по-широкия обществен кръг. Липсата на сътрудничество и обединение между операторите, както и логиката по „преследване на субсидии“ създават условия за ограничен пазар на биологични продукти и затрудняват последващото институционализиране и стабилизиране на сектора.

Публикации по темата на дисертационния труд

Moschitz, H, Stoeva, S., Slavova, P., Pickard, D., Georgieva, Z. and M. Stolze. 2017. Rethinking Organic Farming in the Post-Socialist Context: Lessons from Bulgaria. *EuroChoices*. doi:10.1111/1746-692X.12153

Slavova, P., H. Moschitz and Z. Georgieva. 2017. Development of Organic Agriculture in Bulgaria (1990-2012): Actors, Relations, and Networks. *Sociologia Ruralis*. 57 (4): 507-528.

Stoeva, S., Slavova, P. and Z. Georgieva. 2014. Development of the Organic Sector in Post-Socialist Bulgaria 1990-2013. In: Rahmann, G. and U. Aksoy (Eds.). *Building Organic Bridges*. 1 Argentina – France. Proceedings of the 4th ISOFAR Scientific Conference at the Organic World Congress 2014, Istanbul, Turkey. Braunschweig: Johann Heinrich von Thünen-Institut, Thünen Report 20: 93-96.

Георгиева, З. 2016. Мотивационни профили за навлизане в биосектора в България. В: Стоева, С., Славова, П., Пикард, Д. и З. Георгиева. В: *Биологичното земеделие в България (1990–2012) Социологически интерпретации*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Георгиева, З. Политики от кой и за кой? – въвеждане на биологичното земеделие в България „отвън-навътре“ и „отгоре-надолу“?. В: Сборник „*Предизвикателства на докторанти*“ (Гьолечица, 2015). [под печат].

Цитирана литература в автореферата

- Berman, S. 2001. Ideas, Norms, and Culture in Political Analysis. *Comparative Politics*. 33 (2): 231-250.
- Börzel, T. and T. Risse. 2003. Conceptualizing the Domestic Impact of Europe. In: Featherstone, K. and C. Radaelli (Eds.). *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press.
- Börzel, T. and T. Risse. 2000. When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change. *European Integration online Papers*, 4 (15).
- Coleman, W. D. 2002. Policy Networks. In: Smelser, N. J. and P. B. Baltes (Eds.) *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Oxford, Permagon.
- Dimitrova, A. 2002. Enlargement, Institution-Building and the EU's Administrative Capacity Requirement. *West European Politics*. 25 (4): 171-190.
- Dimitrova, A. and M. Rhinard. 2005. The power of norms in the transposition of EU directives. *European integration online papers*. 9 (16).
- Duram, L. 2000. Agents' Perceptions of Structure: How Illinois Organic Farmers View Political, Economic, Social, and Ecological Factors. *Agriculture and Human Values*. 17 (1): 35-48.
- Flaten, O., G. Lien, M. Koesling and A. K. Løes. 2010. Norwegian Farmers Ceasing Certified Organic Production: Characteristics and Reasons. *Journal of Environmental Management*. 91 (12): 2717-2726.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Goetz, K. H. 2002. Europeanisation in West and East: A Challenge to Institutional Theory. Paper prepared for 1st Pan-European Conference on EU Politics, Bordeaux, France.
- Howlett, M. 2002. Do Networks Matter? Linking Policy Network Structure to Policy Outcomes: Evidence from Four Canadian Policy Sectors 1990-2000. *Canadian Journal of Political Science*. 35(2): 235-267.
- Hudson, J., Lowe S., Oscrift, N. and C. Snell. 2007. Activating Policy Networks. *Policy Studies*. 28 (1): 55-70.
- Jenkins-Smith, H. C. and Sabatier, P. A. 1993. The Dynamics of Policy-oriented Learning. In: Sabatier, P. A. and H. C. Jenkins-Smith (Eds.). *Policy Change and Learning. An Advocacy Coalition Approach*. Boulder: Westview Press.
- Jordan, G. and K. Schubert. 1992. A Preliminary Ordering of Policy Network Labels. *European Journal for Political Research*. 21 (1-2): 7-27.
- Kenis, P. and V. Schneider. 1989. Policy Networks as an Analytical Tool for Policy Analysis. Paper for a conference at the Max Planck Institute, Cologne, 4-5 December.
- Khaledi, M., Gray, R., Weseen, S. and E. Sawyer. 2007. Assessing the Barriers to Conversion to Organic Farming: An Institutional Analysis. Saskatoon. Department of Agricultural Economics. University of Saskatchewan.
- Khaledi, M., Gray, R., Weseen, S. and E. Sawyer. 2007. Assessing the Barriers to Conversion to Organic Farming: An Institutional Analysis. Saskatoon. Department of Agricultural Economics. University of Saskatchewan.
- King, D. And B. Ilbery. 2014. The Lifeworlds of Organic and Conventional Farmers in Central-southern England: A Phenomenological Enquiry. *Sociologia Ruralis* 55 (1): 62-84.

- Knill, Ch. and D. Lehmkuhl. 1999. How Europe Matters: Different Mechanisms of Europeanization. *European Integration online Papers*. 3 (7).
- March J. G. and J. P. Olsen. 2005. Elaborating the new institutionalism. Working Paper 11. Center for European Studies. University of Oslo. <http://unesco.amu.edu.pl/pdf/olsen2.pdf>.
- Michelsen, J. 2001a. Recent Development and Political Acceptance of Organic Farming in Europe. *Sociologia Ruralis*. 41(1): 3-20.
- Michelsen, J. 2002. Organic Farming Development in Europe – Impacts of Regulation and Institutional Diversity. In: Hall, D. and L. J. Moffitt (Eds.) *Economics of Pesticides, Sustainable Food Production and Organic Food Markets*. 4: 101–138.
- Michelsen, J. 2009. The Europeanization of Organic agriculture and Conflicts over Agricultural Policy. *Food Policy*. 34 (3): 252-257.
- Michelsen, J., Lynggaard, K., Padel, S. and C. Foster. 2001. Organic Farming Development and Agriculture Institutions in Europe: A Study of Six Countries. *Organic Farming in Europe: Economics and Policy*. 9. Stuttgart: Universit~it Hohenheim.
<http://orgapet.orgap.org/references/organicfarmingineurope-vol9.pdf>.
- Moschitz, H. And M. Stolze. 2010. The influence of policy networks on policy output. A comparison of organic farming policy in the Czech Republic and Poland. *Food Policy*. 35(3): 247-255.
- North, D. 1990. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge University Press.
- Padel, S. 2001. Conversion to Organic Farming: a Typical Example of the Diffusion of an Innovation?. *Sociologia Ruralis*. 41(1): 40-61.
- Powell, W. and P. DiMaggio. 1991. (Eds.). The New Institutionalism in Organizational Analysis. University of Chicago Press.
- Radaelli, C. 2003. The Europeanization of Public Policy. In: Featherstone, K. and C. Radaelli C. (Eds.). *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press.
- Radaelli, C. 2004. Europeanisation: Solution or Problem?. *European Integration online Papers*. 8 (16). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=601163>.
- Rhodes, R. A. W. 1990. Policy Networks: A British Perspective. *Journal of Theoretical Politics*. 2(3): 293-317.
- Rhodes, R. A. W. and D. Marsh. 1995. Les Reseaux d'Action Publique en Grande Bretagne. In : le Gales, P. et M. Thachter. (Eds.). *Les Reseaux de Politique Publique : Debat autour des policy networks*. Paris. L'Hermattan.
- Rhodes, R.A.W. and D. Marsh. 1992. New Directions in the Study of Policy Networks. *European Journal of Political Research*. 21(1-2): 181–205.
- Sabatier, E A. 1993. Policy Change over a Decade or More. In: Sabatier, E A. and H. C. Jenkins-Smith (Eds.). *Policy Change and Learning, An Advocacy Coalition Approach*. Boulder: Westview Press
- Slavova, P., H. Moschitz and Z. Georgieva. 2017. Development of Organic Agriculture in Bulgaria (1990-2012): Actors, Relations, and Networks. *Sociologia Ruralis*. 57 (4): 507-528.
- Stoeva, S. 2016. Opening the „Black Box” of Organic Agriculture in Bulgaria: the Problem with Top-down Institutional Development. *Eastern European Countryside*. 22: 85-105.

- Stoeva, S., Slavova, P. and Z. Georgieva. 2013. Institutional Development of organic Farming in Bulgaria 1990-2013. Country report in the frame of the project "Addressing socio-economic regional disparities: the potential of organic farming for strengthening rural areas in Bulgaria" (Bulgaria Organic).
- Stolze, M and N. Limpkin. 2009. Policy for organic farming: Rationale and concepts. *Food Policy*. 34(3): Pp. 237-244.
- Thatcher, M. 1998. The Development of Policy Network Analyses: From Modest Origins to Overarching Frameworks. *Journal of Theoretical Politics*. 10 (4): 389-416.
- Valchovska, S. 2010. Entrepreneurship Among Post-Socialist Agricultural Producers: The case of Bulgaria. PhD Thesis. University of Gloucestershire.
- Waarden, F. 1992. Dimensions and Types of Policy Networks. *European Journal of Political Research*. 21 (1-2): 29-52.
- Weir, M. 1992. Ideas and the Politics of Bounded Innovation. In: Steinmo, S., Thelen, K. and F. Longstreth (Eds.). *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge University Press.
- Бенчева, Н. 2012. Състояние, проблеми и развитие на аграрния сектор на България в рамките на общата селскостопанска политика. *Аграрни науки*. 4(9).
- Василева, Л. 2007. Оценка на ефектите от прилагането на биологичното земеделие. *Икономика и управление на селското стопанство*. 52(1).
- Греков, Д. и А. Стойков. 2012. Необходимост от стратегия за биологично животновъдство. *Животновъдство*. 3. АУ Пловдив.
- Котева, Н. и М. Анастасова-Чопева. 2011. Ролята на малките земеделски стопанства в условията на евроинтеграцията. *Икономика и управление на селското стопанство*. 56: 5-20.
- Национален статистически институт, Преброяване на населението и жилищния фонд в Р България 2011. <http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/1/2/R2.aspx>.
- Николова, М. 2008. Биологичното земеделие в контекста на Европейския план за действие и общата селскостопанска политика. *Селскостопанска наука*. 41(5).
- Пикард, Д. 2016. Колективни форми на социално действие: върху примера на биологичното земеделие в България. В: Стоева, С., Славова, П., Пикард, Д и З. Георгиева. *Биологичното земеделие в България (1990–2012) Социологически интерпретации*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Стоева, С. 2016а. Създаване на възможности за развитие на биологично предприемачество в България. В: Стоева, С., Славова, П., Пикард, Д и З. Георгиева. *Биологичното земеделие в България (1990–2012) Социологически интерпретации*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Чавдарова, Т. 2016. Нова икономическа социология: Мрежови анализ и неoinституционализъм. Изток Запад